

Westenesch

Het landschap en dorp in historisch perspectief

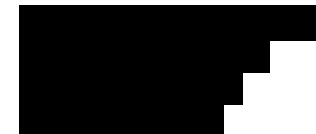
Een cultuurhistorische analyse in het kader van het bestemmingsplan

De inventarisatie en cultuurhistorische analyse van het landschap en de ruimtelijke structuren vond plaats in het kader van de actualisering van het bestemmingsplan Westenesch en is verricht in opdracht van:

Gemeente Emmen, Team Ruimtelijke Ontwikkeling
Postbus 30001
7800 RA Emmen

De inventarisatie en analyse is verricht door:

Bureau Scholtens
Landschapsonderzoek en advies

In samenwerking met:

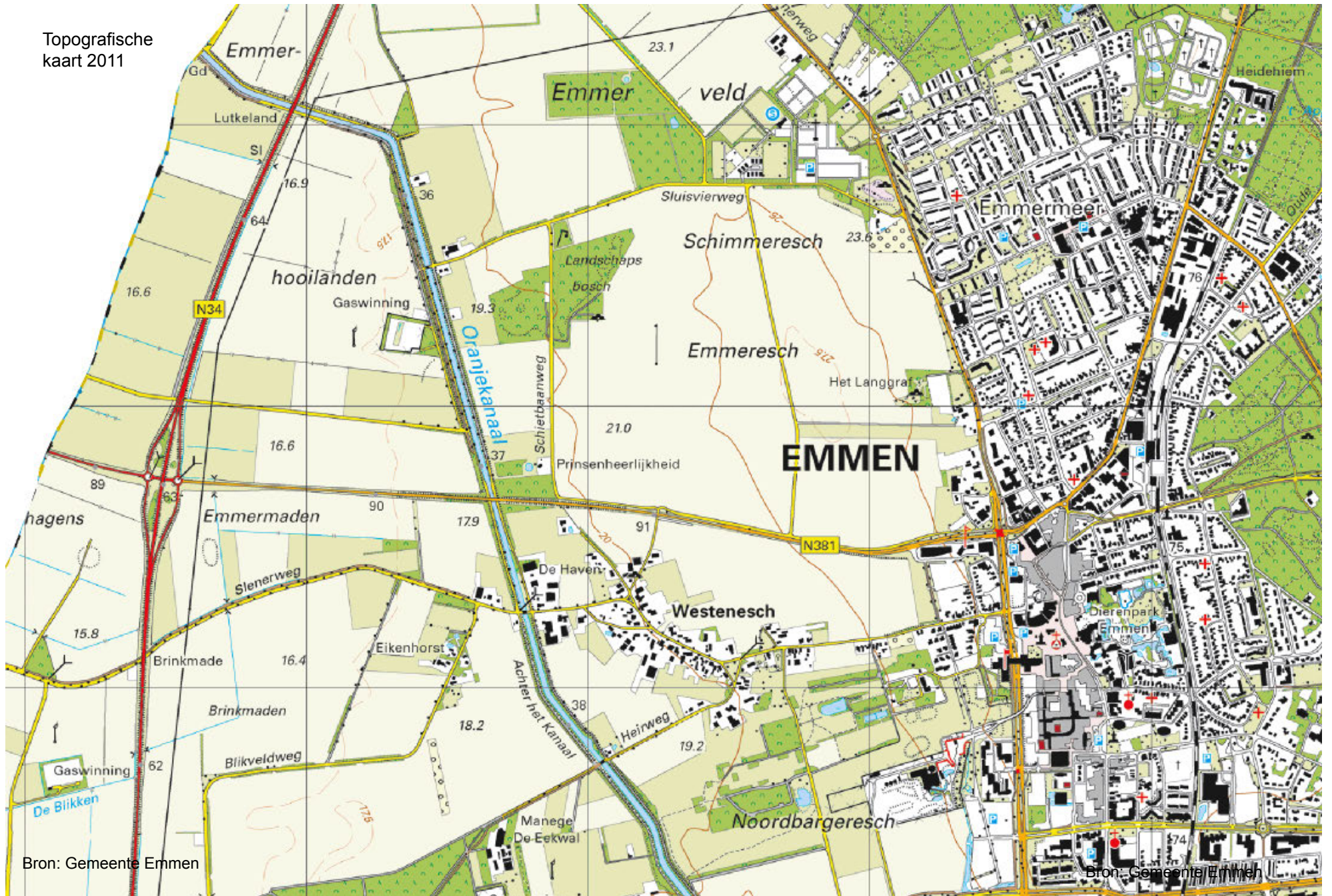
 Gemeente Emmen

Februari 2018

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
2. De aard- en bodemkundige ondergrond	7
3. De ontginningsgeschiedenis van Weerdinge en omgeving	11
3.1 De voorlopers van het esdorpenlandschap	11
3.2 Het esdorpenlandschap van Westenesch	13
4. Ruimtelijke structuur Westenesch in historisch perspectief	25
4.1 Bebouwingstructuur	25
4.2 Wegenstructuur	27
4.3 Verkavelingstructuur	29
4.4 Groenstructuur	31
4.5 Beschermd dorpsgezicht	33
4.6 Conclusies en ruimtelijke voorwaarden	34
Literatuurlijst	36
Bijlage 1: Familienamen en bezit in 1832	37

Topografische kaart 2011

Bron: Gemeente Emmen

Bron: Gemeente Emmen

1. Inleiding

Het huidige landschap rondom Westenesch is het resultaat van een eeuwenlange ontwikkeling. Voor de vorming van het oorspronkelijke natuurlijke landschap van Westenech en omgeving zijn vooral de laatste twee ijstijden, het Saalien en Weichelien, en de warmer wordende periode daarna, het Holoceen, van belang. Daarnaast heeft de mens, afhankelijk van de wensen en beschikbare technische mogelijkheden in een bepaalde tijd, het landschap voortdurend veranderd. Iedere tijdsperiode heeft zo zijn eigen karakteristieken aan het landschap toegevoegd. Hierbij werd het voorgaande soms geheel maar vaak ook slechts gedeeltelijk uitgewist. Het resultaat is dat het huidige landschap een gelaagd landschap is met, naast elkaar, elementen en structuren uit verschillende tijdsperiodes. In aardkundig én cultuurhistorisch opzicht is het dus een rijk landschap.

Het landschap rondom Westensch is ook dynamisch. Wanneer de topografische kaart van 2011 naast die van 1900 wordt gelegd, dan wordt duidelijk dat het landschap in een relatief korte periode is veranderd. Zo is de stad Emmen tot vrijwel aan de rand van het dorp uitgebreid, is het aantal en de omvang van de bijgebouwen in het dorp zelf toegenomen. Ook is door de ruilverkaveling in de jaren zestig de es en de beekdalgronden grootschalig geworden. Dit betekent dat Westenesch naast oude ook jonge landschappen kent.

Historisch geografisch wordt de omgeving van Westenesch tot het esdorpenlandschap gerekend, een landschap dat voornamelijk is ontstaan in de Middeleeuwen. Echter, al voordat het esdorpenlandschap met zijn permanente nederzettingen ontstond was sprake van menselijk ingrijpen in de natuur. Zo zijn van de rondtrekkende

jagers uit het Mesolithicum overal op de hogere zandgronden van Noord-Nederland archeologische vondsten gedaan. Het landschap uit die periode is daarentegen verdwenen en niet meer herkenbaar. Vanaf de komst van de hunebedbouwers (3400 – 2800 v. Chr.) is het natuurlandschap zeer geleidelijk omgevormd tot een cultuurlandschap. In plaats van zich aan te passen aan wat de natuur bood, waren zij de eersten die de natuur op grotere schaal naar hun hand zetten. De hunebedbouwers kunnen als de eerste boeren worden beschouwd. Hoewel de hunebedden uit die tijd nog steeds herkenbaar zijn in het hedendaagse landschap is het landschap zelf uit die tijd verdwenen. Het uitgestrekte bosrijke landschap is geleidelijk aan steeds opener geworden. In het Laat-Neolithicum (2800 – 1900 v. Chr.) ontstond zo meer open vegetatie met een kruidlaag; omstandigheden die geschikt werden voor het houden van meer vee. De ontbossing zette zich in de eeuwen daarna dan ook onverminderd voort. In de Late Bronstijd, maar vooral in de IJzertijd en Vroeg-Romeinse tijd ontstonden celtic-fields, blokvormige akkercomplexen die als voorloper van de essen kunnen worden beschouwd. Echter ook in die tijd verplaatsten nederzettingen zich nog regelmatig. Vooral nadat boeren zich permanent op één plaats gingen vestigen werd het agrarische landgebruik de bepalende factor voor het landschappelijke beeld. Dit agrarisch landschap, dat het esdorpenlandschap wordt genoemd, ontstond vanaf de Vroege Middeleeuwen. Het is de basis van de huidige situatie. Maar ook het esdorpenlandschap is geen statisch landschap en is in de loop der tijd voortdurend veranderd.

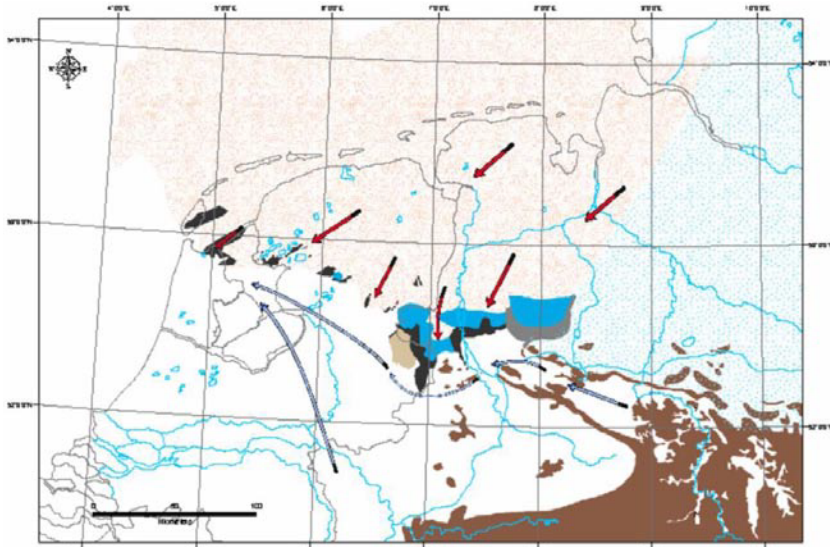
Doel van dit rapport is om, gegeven de gelaagdheid, dynamiek en variatie van het landschap, inzicht te

geven in de karakteristieken die het landschap van Westenesch en omgeving hebben bepaald en nog steeds bepalen.

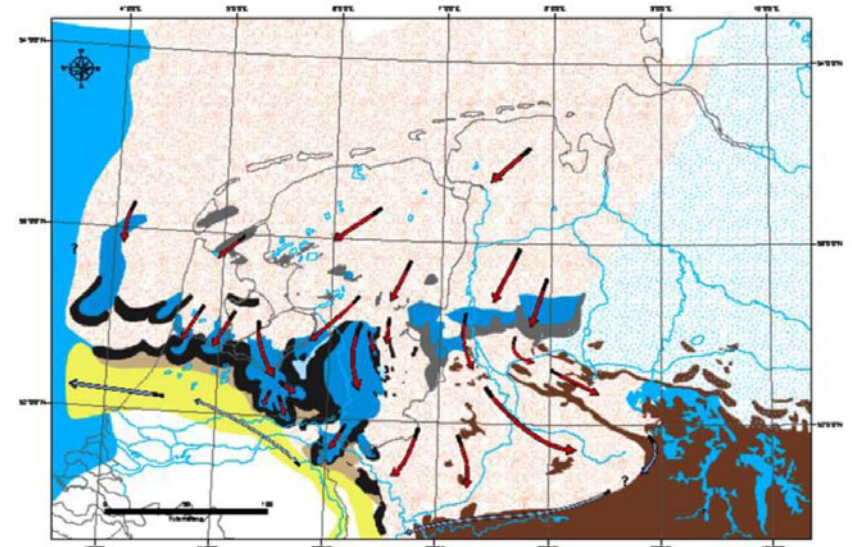
In hoofdstuk twee zal dan ook de basis van het huidige landschap, de aard- en bodemkundige ondergrond worden besproken. Op deze manier wordt inzicht gegeven in de ontwikkeling van de natuurlijke omstandigheden van het gebied. Oorspronkelijk was er namelijk een grote samenhang tussen de plaatselijke (bodem)gesteldheid en het menselijk ingrijpen; de wijze van ontginnen, bodem gebruik, verkavelen, wonen, wegen aanleg etc. In hoofdstuk drie wordt vooral ingegaan op de algemene ontwikkelingsgeschiedenis van het gebied zoals dat door de mens in samenhang met de plaatselijke omgevingsfactoren zoals bodem, reliëf, water, vegetatie etc. is ontstaan. Zo wordt de algemene landschappelijke en (cultuur)historische context van Westenesch in beeld gebracht.

In hoofdstuk vier zullen de ruimtelijke karakteristieken van Westenesch worden beschreven en in hun cultuurhistorische context geplaatst. De bebouwing-, verkaveling-, wegen- en groenstructuur en de visuele samenhang tussen deze structuren worden ieder apart beschreven en in de cultuurhistorische context geplaatst. Ook komt Westenesch als beschermd dorpsgezicht aan bod. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een weergave van de essentiële ruimtelijke voorwaarden.

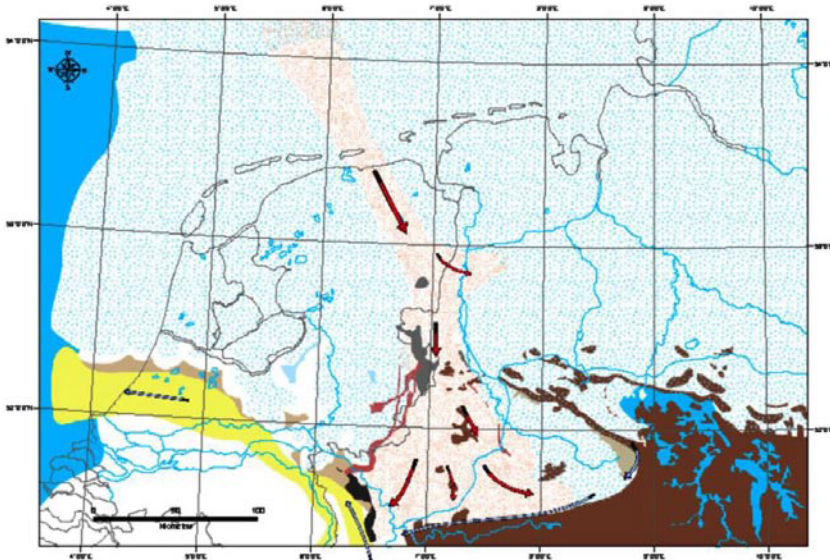
Op deze manier wordt inzicht verkregen in de huidige en historische opbouw van Westenesch. Inzicht in de landschappelijke en dorpskarakteristieken biedt de gemeente en initiatiefnemers de mogelijkheid verantwoorde overwegingen te nemen bij ruimtelijke ontwikkelingen. Dit rapport dient dan ook als beoordelingskader én inspiratiebron bij ruimtelijke ontwikkelingen.

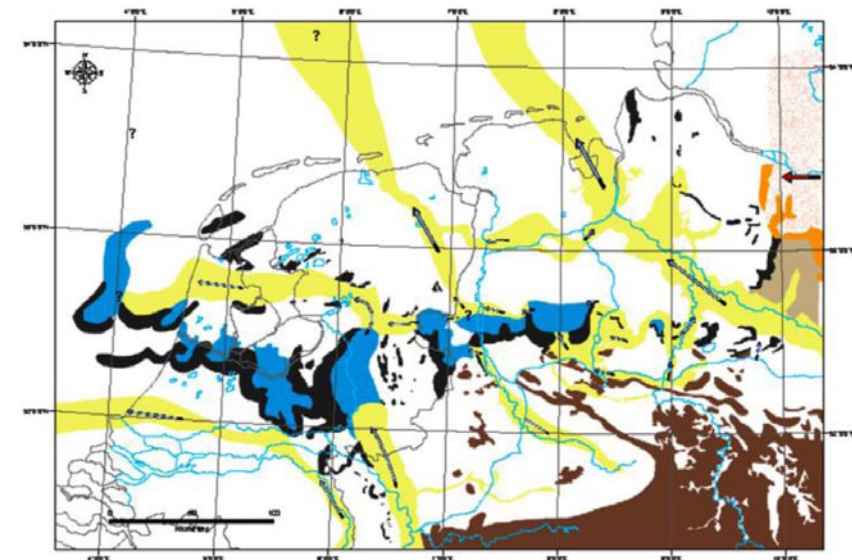
Links: Fase 2;
ijs (roze) over
Drenthe, stuw-
walsvorming
lijn Texel-Twente

Rechts: Fase 3;
ijsuitbreiding tot
Midden-Nederland

Links: Fase 4;
snelstroomend ijs
vormt Hondsrug
en -laagte (roze)

Rechts: Fase 6;
smeltend ijs leidt
tot oerstromdalen
van o.a. Hunze

Legend

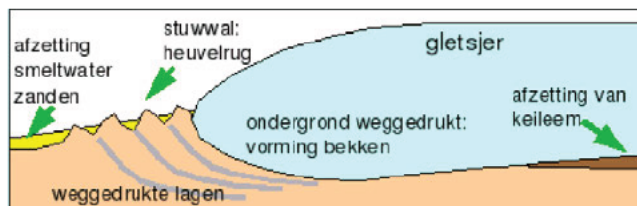
	Till Plateaus		Sandurs		Glacial basins		Topographical obstacles
	Overriden push moraines		Kames		Ice-marginal rivers		Dead ice
	Extramarginal push moraines		Proglacial lakes				

Bron kaarten: Pierik, Bregman en Cohen

2. De aard- en bodemkundige ondergrond

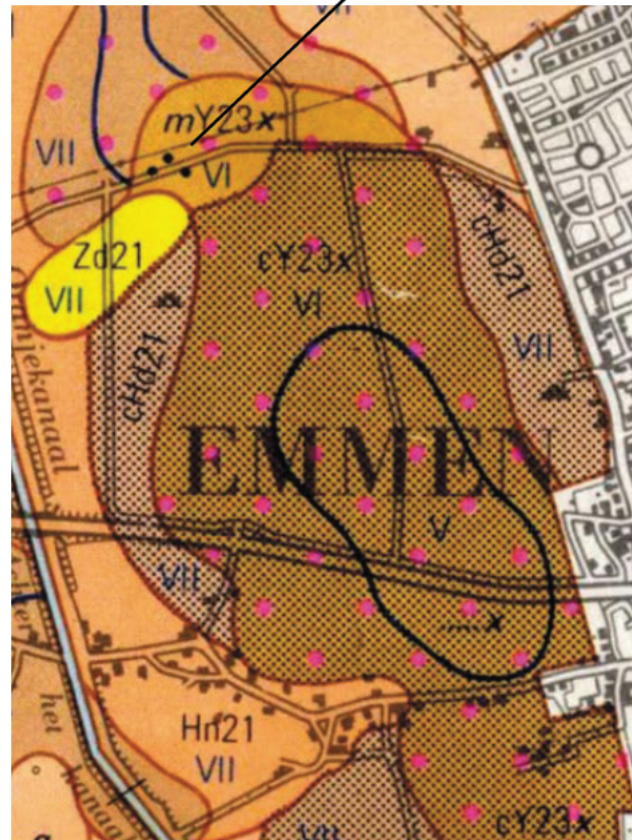
Voor de vorming van het landschap rondom Westenesch zijn twee geologische periodes van belang, te weten het Pleistoceen, met daarin vooral de laatste twee ijstijden het Saalien en Weichselien, en het Holoceen, de warmer wordende periode na het Pleistoceen.

Tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien (370.000 – 130.000 BP¹) schoof het ijs niet in één keer vanuit het noorden gelijkmatig door. Het Saalien kende zes verschillende fases waarbij het ijs zich in de ene periode langzaam uitbreidde, de andere zeer snel en in weer andere juist stilstond. Nadat in fase één het ijs Nederland nog niet had bereikt, breidde het ijs in fase twee zich uit over Noord-Nederland. Stuwwalvorming en keileemafzetting vonden plaats tot de lijn Texel, Wieringen, Gaasterland, Steenwijk, Zuidwolde en Twente (zie kaarten op pagina hiernaast). In fase drie schoof het ijs langzaam zuidelijker en werden de stuwwallen van het Gooi, de Utrechtse Heuvelrug, Veluwe, Salland en Nijmegen-Groesbeek gevormd. Tegelijkertijd werden in deze fase de eerder gevormde stuwwallen in Noord-Nederland door het voortschrijdende, honderden meters dikke, ijs overreden. Hierdoor werd keileem, de grondmorene van het ijs, in Drenthe afgezet. Keileem, een ondoordringbare laag die bestaat uit een variatie van kleine leemfracties tot grote keien, is bepalend

Schematische weergave stuwwalvorming en afzetting keileem

geweest voor het landschap op het Drents Plateau. Zoals de bodemkaart hieronder laat zien ligt ook bij Westenesch keileem plaatselijk zeer dicht aan het oppervlak (rode puntjes op de kaart en de toevoeging ...x achter de code). Daarnaast liggen ten noorden van het dorp en es veel grote stenen (keien) direct aan het oppervlak (drie blauwe puntjes en toevoeging m... voor de code).

Bodemkaart; veel keileem en stenen aan oppervlak in de omgeving van Westenesch. Bron kaart: Stiboka

In fase vier was sprake van een sneller stromende ijsrivier vanuit het noorden richting Munsterland (Duitsland). In deze fase werden de Hondsrug en Hunzelaagte gevormd.

In fase zes, de laatste fase uit deze ijstijd, smolt de ijskap en trok het ijs zich terug waarbij oerstroombalen zoals onder andere de rivier de Hunze werden gevormd. Het afsmeltende ijs leidde ook tot het ontstaan van smeltwaterdalen langs de gehele Hondsrug. Deze dalen zijn na de Saale-ijstijd meestal droog komen te liggen. Bij Westenesch ligt ook een dergelijk droogdal (zie geomorfologische kaart op pag.8). Deze lagere ligging en nattere omstandigheden van het droogdal werden tot in de jaren dertig van de vorige eeuw ook weerspiegeld in het landgebruik, namelijk weiland (zie pag. 8). Voor akkerbouw was het waarschijnlijk te nat. Verbeterde afwatering heeft ertoe geleid dat dit gebied tegenwoordig grotendeels wel in gebruik is als bouwland.

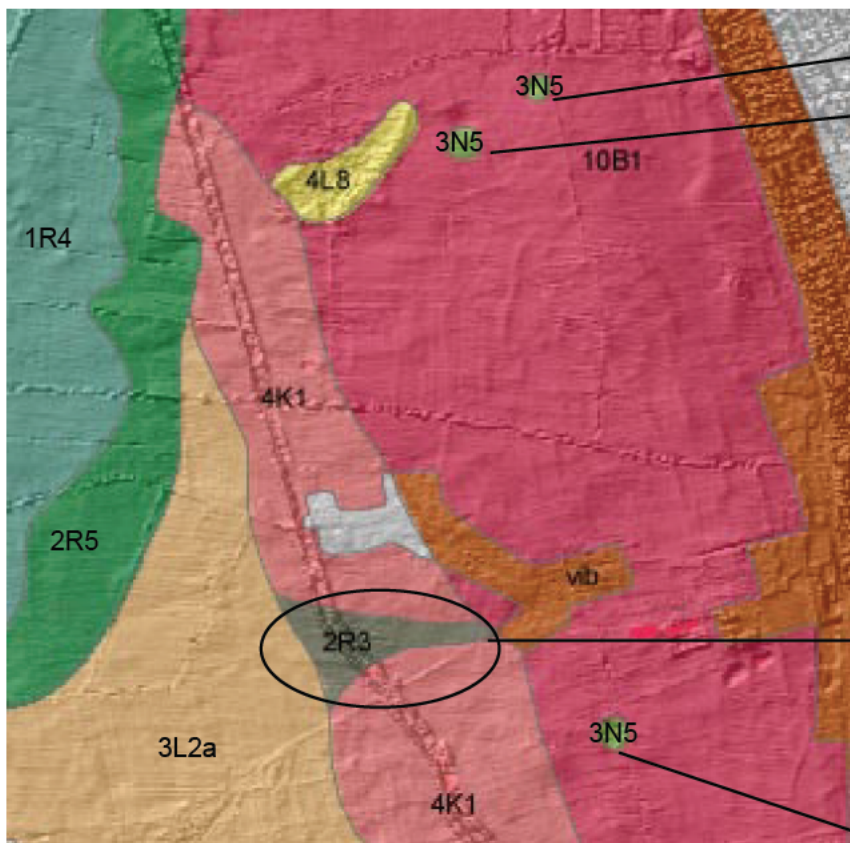
Tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien (115.000 – 10.000 BP) bereikte het landijs Nederland niet. In deze ijstijd werden koude perioden afgewisseld met minder koude perioden waardoor de oerstroombalen uit het Saalien de ene keer weer werden uitgediept en de andere keer weer werden opgevuld met zand. In de koudste periodes was in Nederland sprake van een poolwoestijnvlakte en in de 'warmere' periodes heerste hier een toendraklimaat. De Noordzee lag grotendeels droog.

Door de koude en droogte verstoof de wind veel zand waarbij vooral het fijnere zand over grote afstanden werd verplaatst. Hierdoor werd een dik pakket zwakgolvend (stuif)zand, ook wel dekzand genoemd, afgezet.

Tijdens het Weichselien was de bodem wel permanent bevroren. Het van onderaf komende

¹ BP = Before Present = voor 1950

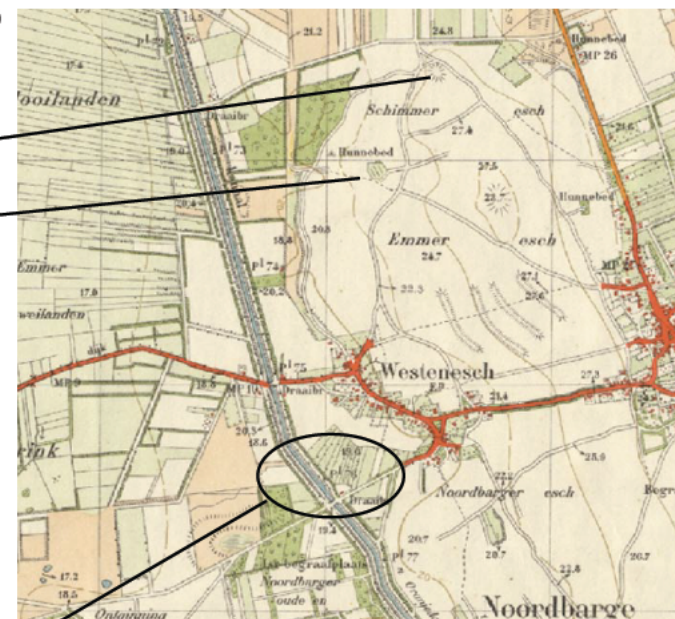
Geomorfologische kaart

Laagtes/pingoruïnes

= smeltwaterdal

1930

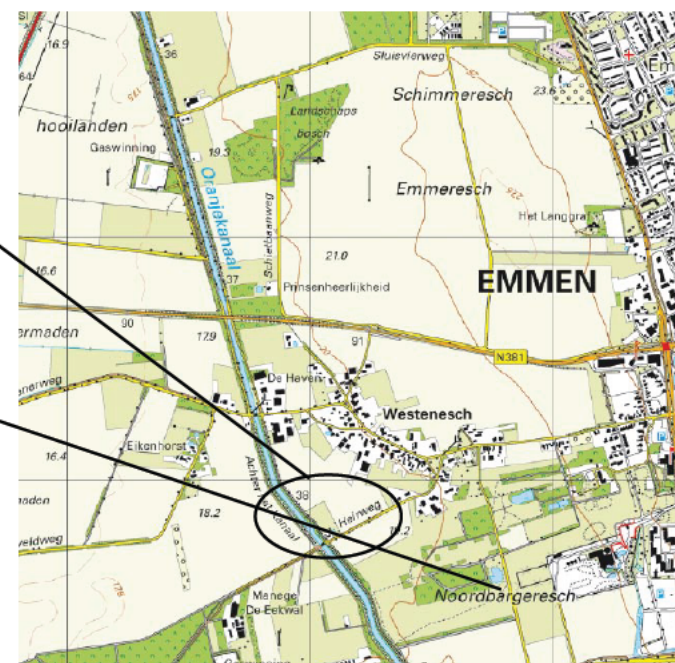

Geomorfologische kaart legenda:

- Grijs = 2R3 = Droogdalen (voormalige smeltwaterdalen)
- Groene rondjes = 3N5 = Laagte zonder randwal/pingoruïne
- Geel = 4L8 = Lage landduinen
- Rood = 10B1 = Heuvelrug
- Roze = 4K1 = Lage stuwwal
- Grijsgroen = 1R4 = Beekdalbodem met veen
- Groen = 2R5 = Beekdalbodem zonder veen, rel. laaggelegen
- Geel = 3L2a = Grondmorene (+/- welvingen, hooggelegen)

Bron: Alterra

2011

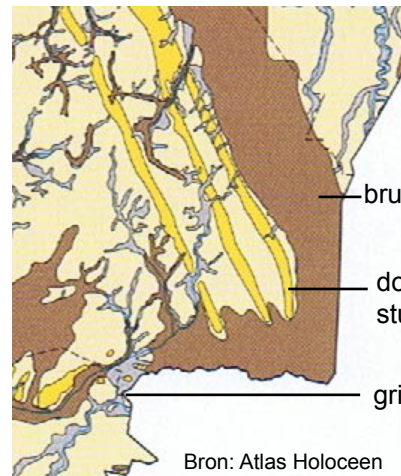
grondwater (kwel) kon in deze omstandigheden leiden tot ijslenzen, ook wel pingo's of dobbes genoemd. In een warmere periode smolt de ijslens en bleef een komvormige laagte omringd door een walletje, een pingoruïne, achter. In de loop der eeuwen zijn veel van deze walletjes verdwenen of geëgaliseerd. Zoals de geomorfologische kaart laat zien liggen ook in de omgeving van Westenesch drie van dergelijke laagtes. Alledrie hebben geen randwal. Dit kan enerzijds betekenen dat de wal is verdwenen. Anderzijds kan de laagte ook in het Weichselien zijn ontstaan door uitblazing van dekzand tijdens de poolwinden.

Twee van deze laagtes liggen op de Emmer- en Schimmeres. De meest zuidelijk gelegen laagte had in het verleden de veldnaam 'amloese (=armeluis) veentien', een naam die duidt op natte, venige omstandigheden. Het 'veentien' is evenals de noordelijker laagte tegenwoordig niet meer als zodanig herkenbaar in het veld. De laagte ten zuidoosten van Westenesch is tegenwoordig een waterpartij (ven).

Vanaf het begin van het Holoceen (10.000 BP – thans), de warmer wordende periode waarin we ons nu nog bevinden, is de bovengenoemde Pleistocene ondergrond deels overdekt geraakt met veen. Bij Emmen en Westenesch was dit vooral in de Hunzelaagte het geval. Daarnaast ontstond plaatselijk in de lagere delen op de Hondsrug en langs de beekdalen veen.

Het veen ontstond doordat in de periode tussen 9000 en 5500 v. Chr. onder invloed van het warmer wordende klimaat en daarmee smeltende ijskap de zeespiegel heel snel steeg, met ongeveer 60 – 75 cm per eeuw. Door de stijgende zeespiegel steeg ook de grondwaterstand. Hierdoor kon in hoog Nederland zich lokaal veen ontwikkelen in met name gebieden met een slechte afwatering of veel kwel. Deze veengroei was dus niet zozeer een direct

gevolg van de zeespiegelstijging maar veel meer van een slechte afwatering. Hoewel in de periode 9000 – 5500 v. Chr. in grote delen van hoog Nederland dus nog geen sprake van (sterke) veengroei, veranderde het landschap wel en dan vooral door de begroeiing. Van een open steppelandschap veranderde het via een landschap met dennenberkenbossen in een landschap met gemengde bossen waar veel lindes en eiken groeiden. Onderzoek heeft uitgewezen dat langzaam een zeer dicht bosrijk landschap is ontstaan.

Situatie rond 3850 v. Chr.

bruin = veen

donkergeel = stuwwallen

grijs = beekdalen

Bron: Atlas Holoceen

In de periode tussen 5500 en 3850 v. Chr. steeg de zeespiegel verder, zij het aanzienlijk minder snel. In deze periode zorgde de combinatie van de stijging van zeespiegel en daarmee grondwaterstand en de verslechtering van de lokale afwatering voor een toenemende veenvorming, ook in het gebied ten oosten van de Hondsrug. Hierbij was sprake van een zichzelf versterkend proces; hoe meer veen er groeide, hoe slechter de afwatering werd en dat bevorderde weer de veengroei. Naarmate het veen dikker werd, kwam het boven het grondwater te liggen en werd het alleen nog gevoed door voedselarm regenwater. In deze voedselarme

omgeving kreeg de groei van veenmosveen (=hoogveen) de overhand. Met een groeisnelheid tussen de tien tot twintig centimeter per eeuw en een watergehalte van 80% tot 90% ontstond in de Hunzelaagte in de loop der tijd een metersdik vrijwel onbegaanbaar veengebied, het Boertangerveen. Rond 3850 v. Chr. was het gebied ten oosten van Emmen en Westenesch dan ook geheel bedekt met een laag veen. Ook in de eeuwen daarna zette de veengroei door en vormden zich in de loop der eeuwen metershoge veenkoepels met een doorsnede van enkele kilometers. Daar waar deze koepels, ook wel veenkussens genoemd, elkaar raakten, ontstonden afwateringsbeekjes op het veen.

De hoogvenen hebben zich tot in de (vroeg) Middeleeuwen uitgebreid waarbij de (toppen van de) veenkussens plaatselijk een dikte van tien meter bereikten. Daarna is de omvang van het veen in Nederland teruggelopen door vooral menselijke activiteiten zoals afwatering, agrarische veenontginningen en turfwinning. Al met al is het natuurlijke hoogveenlandschap in Nederland vrijwel geheel verdwenen. Een restant van het oorspronkelijke Bourtanger veen, het huidige natuurgebied Bargerveen, is tot op de dag van vandaag behouden gebleven.

De conclusie is dat Westenesch en omgeving in geologisch en bodemkundig opzicht zeer gevarieerd is. Een rijke schakering aan zowel macroreliëf (Hondsrug – Hunzedal en beekdal Sleenerstroom) als microreliëf (smeltwaterdal en pingo's rondom het dorp) is tot op de dag van vandaag nog herkenbaar aanwezig.

Links: Kaart Reuvers n.a.v. veldonderzoek in 1819 in van gebied ten noordoosten Schimmer es. Onder: Legenda bij de kaart incl. tekening wal om gebied A

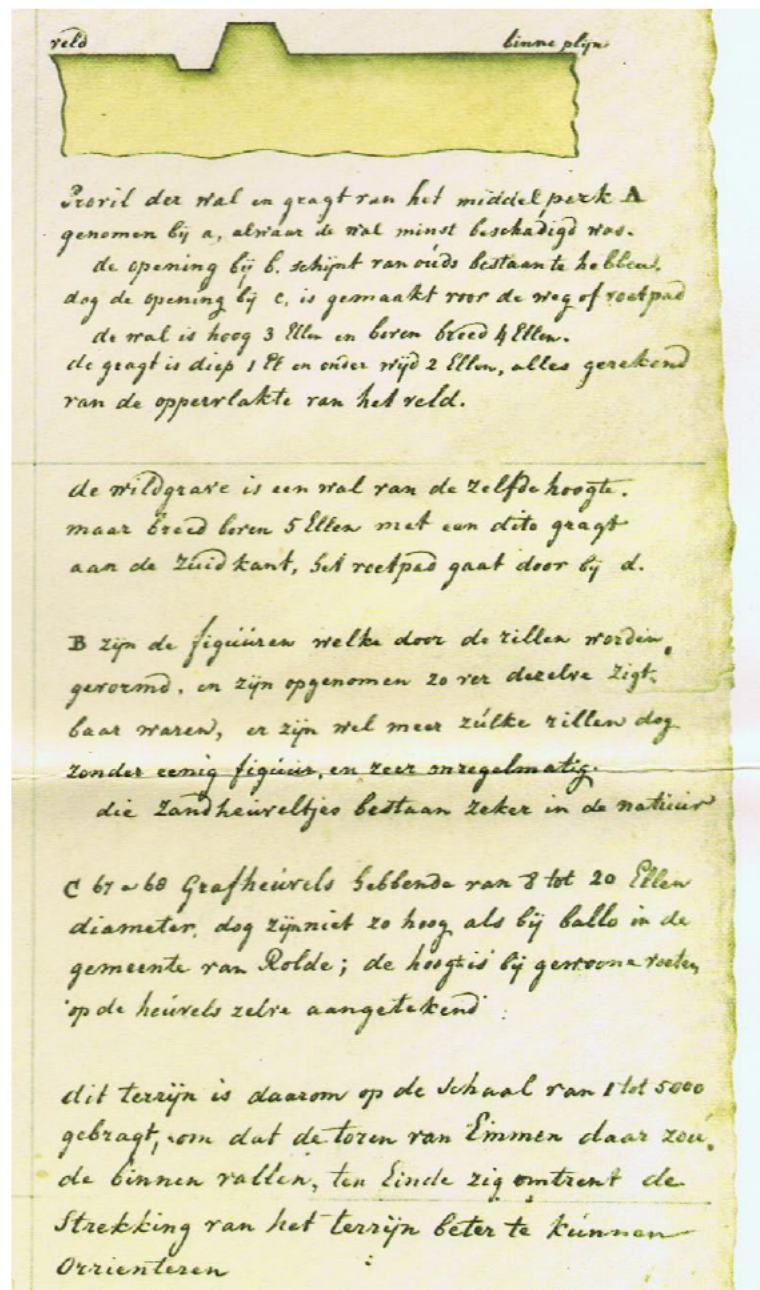
C = grafheuvels

Gebied A

Gele lijn = grens Schimmer es

B = raatakkers (blokjes)

Bron: Brongers:
1833 Reuvers in
Drenthe

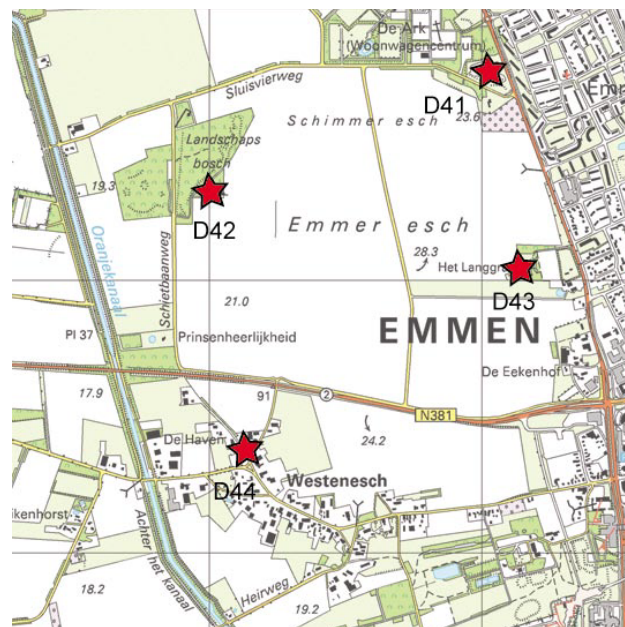

3. De ontginningsgeschiedenis van Westenesch en omgeving.

3.1 De voorlopers van het esdorpenlandschap

Hoewel de oudste archeologische vondsten in de gemeente Emmen vuurstenen voorwerpen betreffen die tussen de 50.000 en 30.000 jaar geleden door mensen zijn vervaardigd, is het vooral de periode 8.800 – 4900 v. Chr. geweest waarin jagers/verzamelaars in het gebied rondgetrokken. Deze jagers kenden geen permanente bewoning. Pas in het Midden-Neolithicum raakte het gebied rondom Westenesch permanent bewoond, en wel door hunebedbouwers (ca. 3400 – 2800 v. Chr.), ook wel Trechterbekers genoemd. In Drenthe zijn er nog 52 hunebedden overgebleven. Op dit moment ligt er nog één hunebed in Westenesch zelf bij de Schietbaanweg. Dit is het enige hunebed in Nederland dat in particulier handen is. Bij het hunebed staat een steen met boorgaten, De bedoeling was om de steen in stukken te breken en dan te verkopen, iets dat in het verleden veel voorkwam. Hier is dit dus niet gebeurd maar de steen is wel gehavend. Het hunebed, bekend onder het nummer D44, is een rijksmonument. Daarnaast liggen er ten noorden van het dorp nog drie hunebedden op de Schimmer es (zie kaart hiernaast). Volgens Engelsman heeft Emmen in het verleden meer hunebedden gehad. Twee, mogelijk drie, van deze verdwenen hunebedden hebben op de Emmer en Schimmer es gelegen. 1) De hunebedbouwers kunnen beschouwd worden als de eerste boeren, omdat zij voor het eerst gericht het land gingen ontginnen. De hunebedbouwers verplaatsten zich nog wel regelmatig als de akkers uitgeput raakten. Hun nederzettingen bestonden dus uit een aantal tijdelijke behuizingen waarvan weinig bekend is hoe deze eruit zagen. Uit pollenonderzoek is gebleken dat de trechterbekers graan verbouwden en geen weilanden hadden. 2) De

boeren bedreven een brandcultuur waarbij er steeds een stukje bos werd gekapt en de restanten werden platgebrand. Dit betekent dat door de eeuwen heen de bossen geleidelijk werden teruggedrongen door landbouwgronden terwijl op oude verlaten landbouwgronden weer bos kon ontstaan.

Ook in de eeuwen na de hunebedbouwers hebben mensen van de zogenoemde Enkelgrafcultuur (2800 – 2450 v. Chr.) en de Klokbekercultuur (2400 – 1900 v. Chr.), culturen die hun doden in grafheuvels begroeven, in het gebied gewoond. Naast hunebedden liggen er in het Valtherbos en Emmerdennen namelijk ook grafheuvels. In de periode 1100 – 500 v. Chr. (Late Bronstijd – Vroege IJzertijd) is het grafritueel van begraving naar crematie verschoven waarbij de asresten vaak

in urnen werden verzameld en ingegraven en bedekt met een laag heuveltje, waaromheen een greppel werd gegraven. Na verloop van tijd ontstonden uitgestrekte urnenvelden. In de directe omgeving van Westenesch liggen geen urnenvelden.

In de Bronstijd (2000 – 800 v. Chr.) verbeterde ook het landbouwgereedschap door de introductie van een primitief soort ploeg, het eergetouw. De oudste vondst van een eergetouw betreft één uit 1600 v. Chr. Mede door de introductie van het eergetouw veranderde het landschap. Waren de akkers voorheen meer rond van vorm, met de introductie van het eergetouw werden ze meer vierkant of rechthoekig. De eerste rechthoekige akkers waren losliggende percelen. Vanaf de Late Bronstijd maar vooral in de IJzertijd en Romeinse tijd groeiden zij aaneen tot een raatstructuur. Deze raatakkers, ook wel celtic fields genoemd, bestonden uit een aaneenschakeling van akkers en bewoningsplekken van circa 40m bij 40m die omzoomd waren door lage wallen. Naast plek voor bewoning waren deze akkers in gebruik als bouwland, weiland of lagen, soms jarenlang, braak.

Ook in de periode van de celtic fields verplaatste de behuizing nog regelmatig en was van permanente bewoning op één plek nog geen sprake. Ook het gebied ten noorden van Westenesch, of beter; in aan de noordwestkant van de Schimmer es, zijn archeologische vondsten uit verschillende periodes gedaan. Zo laat de kaart op pagina 10 een tekening van de Schimmer es en omgeving zien, gemaakt door de eerste directeur van het Rijksmuseum van Oudheden [redacted] tijdens zijn archeologische veldonderzoeken in 1819 en 1833. In dit gebied vond [redacted] zowel grafheuvels (C op de tekening) als restanten van wat tegenwoordig celtic fields worden genoemd (B). Daarnaast werd

¹ Engelsman in Kroniek december 2011, pag. 5

² Gerding ea; Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe

een bijzondere rechthoekige wal/grachtstructuur (A, zie ook doorsnede). Volgens ██████ was dit óf een begraafplaats óf een apart perceel om vee te kunnen laten grazen. Vergelijkbare wal/grachtstructuren (ook wel aardwerken van het Vries-type genoemd) zijn alleen in Wijster, Ballo, Vries, Witteveen, Odoorn en Valthe gevonden. Tenslotte heeft ██████ een wildgraaf bij de Schimmer es gevonden, een pad dat liep tot, en mogelijk voorbij, de Sleenerstroom.

Vanaf de IJzertijd (vanaf 800 v. Chr.) verbeterde de technische kennis voortdurend en werden betere bemestingsvormen en gereedschappen in gebruik genomen. Dit betekent dat de periode waarin het land braak lag korter werd en de boer niet meer steeds hoefde te verhuizen om bij zijn akkers te wonen. Zo ontstonden rond het begin van onze jaartelling de eerste, min of meer permanente, nederzettingen. De landbouw was nog zeer kleinschalig en extensief maar door ontbossing was steeds meer een half open landschap ontstaan. Over de periode Romeinse tijd – Vroege Middeleeuwen is weinig bekend. Mogelijk is het gebied een periode ontvolkt geweest. Hoewel vanaf de Vroege Middeleeuwen (ca. 800 n. Chr.) sprake is van permanente bewoning in het gebied geldt dit niet voor Westenesch zelf. In tegenstelling Weerdinge, Noordbarge en Emmen is Westenesch namelijk niet in de vroege Middeleeuwen maar een paar enkele eeuwen later ontstaan en wel vanuit Emmen.

De conclusie is dat de omgeving van Westenesch een bewoningsgeschiedenis kent vanaf de vroege Prehistorie. Dit betekent dat het gebied waarschijnlijk al deels was ontbost op het moment dat vanaf de negende eeuw de inrichting ontstond van het cultuurlandschap dat we tegenwoordig het esdorpenlandschap noemen. Westenesch zelf is pas later ontstaan als ‘satellietdorp’ van Emmen.

3.2 Het esdorpenlandschap van Westenesch

Het esdorpenlandschap werd en wordt door zowel de wetenschap als toeristische sector vaak als een tijdloos landschap weergegeven met idyllische dorpjes in het groen en grote uitgestrekte paarse heidevelden met schaapskuddes. Samengevat ziet het esdorpenlandschap volgens dit romantische beeld, ook wel het ‘Drents model’ genoemd, er als volgt uit (zie ook kaart op pag. 12):

Het esdorpenlandschap is in de Vroege Middeleeuwen ontstaan en daarna wat ruimtelijke opbouw en landbouwsysteem betreft in essentie hetzelfde gebleven. De esdorpen liggen op de overgang van het lager gelegen beekdal en de wat hoger gelegen gronden. Het dorp bestaat uit een zwerm boerderijen met daar tussen open ruimten en de brink(en). De beplanting op de brinken, op erven en langs perceelsgrenzen geven het dorp een groen karakter. Vanuit het dorp lopen wegen naar de es, de velden en omringende dorpen.

De es, het akkercomplex, ligt vlak bij het dorp, kent een smalle strookverkaveling en is vaak van de omringende heide gescheiden door een houtwal of bos(strook)je.

De laagste delen van de beekdalen zijn ingericht als hooilanden die eenmaal per jaar worden gemaaid. Greppels zorgen daar voor de afwatering. De weilanden liggen op de wat hogere gronden van het beekdal. Hier graast 's zomers het vee. Als veekering zijn hier houtwallen aangelegd.

De heidevelden, het veen en het bos zijn gemeenschappelijk bezit en in gebruik als weidegronden voor de schapen en leveren hout, plaggen en/of brandstof. Het dorp, de es en de groenlanden maken ongeveer 20% uit van het dorpsgebied, de heidevelden de overige 80%.

In loop van de Middeleeuwen is een vorm van bestuur, de markes, ontstaan. De marke regelt het gebruik van de ongecultiveerde gronden buiten de

es. De boeren die grond op de es bezaten waren de zogenoemde gewaardeelden en vormden samen de marke. De marke regelt ook zaken als straatonderhoud in het dorp, oogstvolgorde en de markt. De marke bezit de wei- en hooilanden, de heidevelden, de bossen en het veen als gemeenschappelijk bezit. In verhouding tot de oppervlakte grond die een markegenoot op de es in bezit had, het zogenoemde waardeel, had hij rechten tot turfsteken, zand halen, vee inscharen op de groenlanden en heide etc in de gemeenschappelijke markegronden. De schaapskudde, die bestond uit de schapen van de afzonderlijke boeren, werd door de schaapsherder dagelijks naar en van de heidevelden gebracht. De niet-eigengeërfden, waaronder pachters en knechten, hadden weinig te vertellen in de marke.

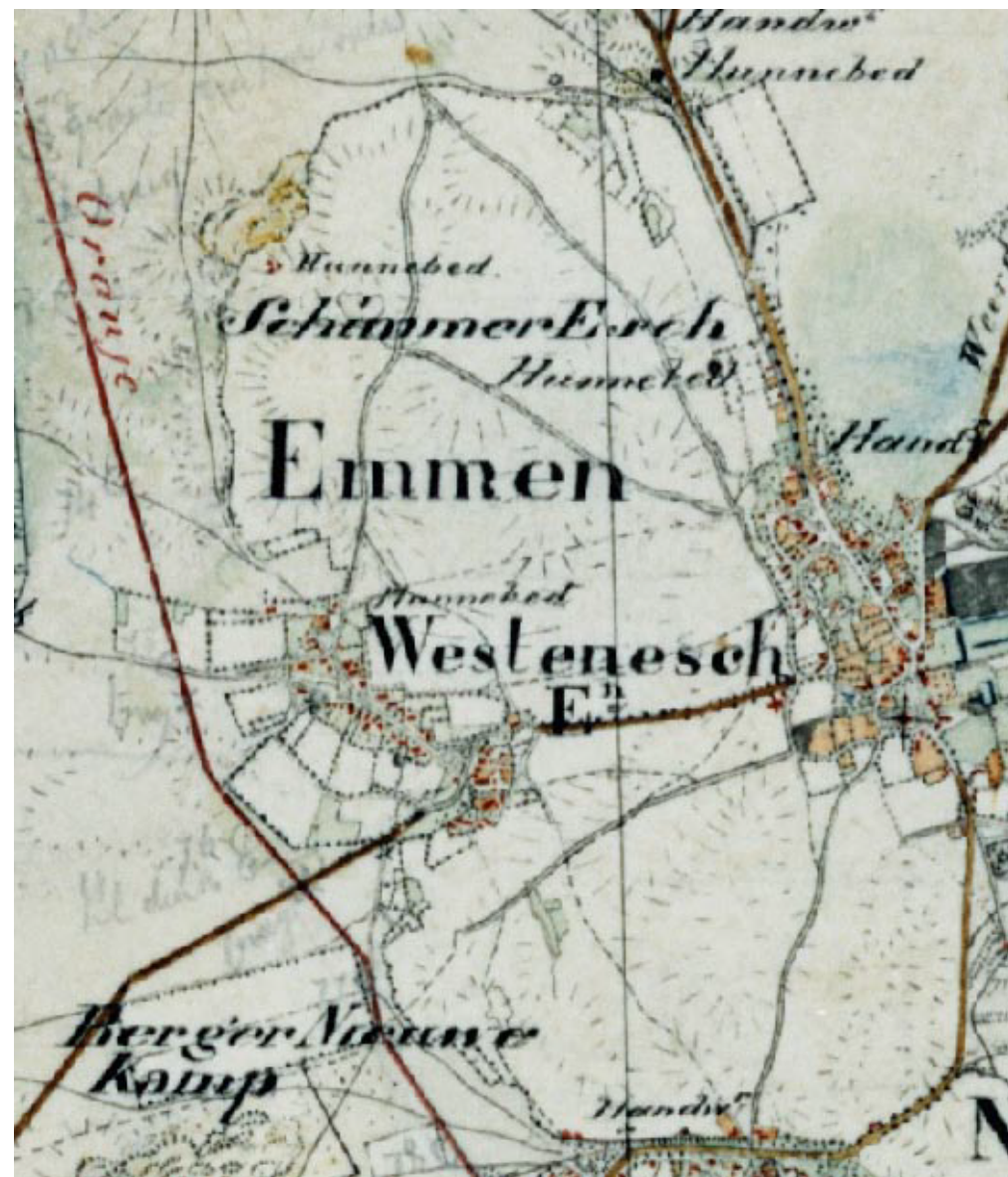
Onderzoek van vooral Spek 3) heeft aangetoond dat dit zogenaamde ‘Drents model’ is gebaseerd op de situatie eind negentiende eeuw. Hierbij veronderstelt het model dat de landschappelijke eenheden het esdorp, de es, het beekdal, de bossen en de heidevelden een functionele samenhang hadden en dat het landschap tussen de Middeleeuwen en negentiende eeuw niet essentieel is veranderd. Volgens Spek is het Drentse esdorpenlandschap veel dynamischer en ruimtelijk gevarieerder dan in het model wordt verondersteld. Ook de geschiedenis van het esdorpenlandschap van Westenesch is dynamischer en gevarieerder.

In het navolgende zal kort worden ingegaan op ontwikkeling de verschillende landschappelijke eenheden rondom Westenesch tot de negentiende eeuw. In de eerste helft van de negentiende eeuw veranderde er veel. De marke, het dorpsgebied van Westenesch en Emmen, transformeerde van deels privé maar grotendeels gemeenschappelijk bezit naar volledig privaat eigendom. Dit onder invloed van een Franse wet uit 1809, het Koninklijk Besluit

³ zie dissertatie Spek, Th., 2004, Het Drentse esdorpenlandschap

Hottinger-atlas 1773 - 1794: 'West Nesch' (=Westenesch) en de 'Emmer Nesch', de es tussen Westenesch en Emmen.
Bron kaart: Gemeente Emmen

Topografische en Militaire kaart (TMK) 1850: Alleen Schimmer Esch wordt vermeld.
Bron kaart: Gemeente Emmen

uit 1837 en de markewet uit 1886 die geboden dat de gemeenschappelijke gronden dienden te worden verdeeld (zie kaart op pag. 12 markes). Tegelijkertijd introduceerde de Franse machthebber rond 1825 kadastrale kaarten ten behoeve van grondbelastingen. Dit betekent dat vanaf circa 1832 kadastrale en topografische kaarten op schaal beschikbaar zijn en dus ook een goed beeld van de ruimtelijke structuur. De ruimtelijke structuur vanaf het begin van de negentiende eeuw zal dan ook in hoofdstuk vier uitgebreid aan bod komen

3.2.1 Het esdorp en de marke

Westenesch is als 'filiaaldorp' vanuit Emmen ontstaan. Emmen was hét kerkdorp van het kerspel Emmen en de kerk van Emmen had al voor het jaar 1000 een functie in de kerkelijke rechtspraak, de seend genoemd. 4) De kerk van Emmen lag oorspronkelijk even buiten de oorspronkelijke bebouwde kom van Emmen. Hieruit kan worden afgeleid dat Emmen ouder is dan de kerk. Hoe groot Emmen was in de Middeleeuwen is niet bekend omdat, in tegenstelling tot Noordbargo en Weerdinge, er geen gegevens zijn over de zogenoemde schuldmuide. Een schuldmuide was een verplichte levering van een hoeveelheid rogge, een soort belasting. Per hoeve of boerderij moest één schuldmuide worden betaald en het aantal te betalen mudden kwam vermoedelijk overeen met het aantal boerderijen dat in het buerschap stond. Zo moest Weerdinge in het jaar 944 n. Chr. één schuldmuide en Noordbargo negen schuldmuides aan de bisschop van Utrecht leveren. In Emmen werden óf geen schuldmuidden geheven óf niet in de rentmeestersrekeningen opgenomen omdat de rentmeester als inwoner er directe controle over had. Van Oorschot gaat er vanuit dat Emmen in 944 n. Chr. weinig meer dan tien hoeven had 5).

Na de negende eeuw groeide de bevolking van zowel Emmen als Noordbargo en Weerdinge sterk. Deze groei had tot gevolg dat de sociale structuur ingewikkelder werd en er een vorm van bestuur ontstond. Zo ontstonden er de drie markes Emmen, Noordbargo en Weerdinge, waarbij elke buur (boer) een waardeel in de marke, het dorpsgebied van de buerschap, had. Een waardeel gaf recht op het gebruik van de gemeenschappelijke gronden. Het aantal waardelen is in de loop der tijd gelijk gebleven, zodat het aantal erven uit de beginfase van de markes hieruit kan worden afgeleid. De marke van Emmen bestond uit 24 waardelen. Bij een toenemende bevolking werden erven en daarmee ook waardelen gesplitst en opgedeeld. Andere erven werden in de loop der tijd weer samengevoegd zodat in 1654 per erf het aantal waardelen in de marke van Emmen en Westenesch varieerde van één achtste waardeel tot drie hele.

Doordat de bevolking na de negende eeuw groeide kwam men theoretisch voor de keuze te staan om het bestaande agrarisch landgebruik productiever te maken of een nieuw stuk land in gebruik te nemen. In Emmen koos men voor het laatste en stichtten Emmense boeren Westenesch. Datzelfde geldt voor Weerdinge en Noordbargo waar boeren Zuidbargo en Roswinkel stichtten. De inwoners van het satellietdorp bleven lid van het moederdorp, hadden oorspronkelijk geen eigen marke en waren dus ook geen zelfstandig buerschap. In tegenstelling tot Roswinkel is Westenesch nooit een zelfstandige marke geworden en is altijd sprake gebleven van de 'marke van Emmen en Westenesch'. Gezamenlijk bepaalden de boeren het gebruik van de gemeenschappelijke gronden en traden zij op bij bijvoorbeeld rechtzittingen. Aangenomen wordt dat de Emmer es voor het

ontstaan van Westenesch extensief werd gebruikt en dat na de stichting van het dorp het landgebruik aan de westzijde van de es werd geïntensiveerd waardoor de totale agrarische productie van de marke toenam. 6)

Dat Westenesch een filiaaldorp was van Emmen kan op basis van de volgende karakteristieken worden geconcludeerd. In de eerste plaats de naam Westenesch; ten westen van de Emmer es, dus na het ontstaan van de es gesticht. Ten tweede kende Westenesch geen 'woert'; een stuk bouwland in de directe omgeving van een oud erf. Spek rekent woerden tot de meest oorspronkelijke onderdelen van een historisch Drents esdorp, waarbij de oudste generatie erven een groot woerdperceel dichtbij de boerderij had. 7) Emmen kende wel een dergelijk 'woert' perceel. Ten derde was de gemiddelde omvang van de agrarische bedrijven in Westenesch in de zeventiende eeuw groter dan die van Emmen. Dit verschijnsel duidt er op dat erfsplitsingen in Westenesch minder ver gevorderd waren. Tenslotte kende Westenesch in die tijd vrijwel geen ambachtslieden. Deze woonden voornamelijk in Emmen.

Wanneer Westenesch precies is gesticht is niet bekend. De naam 'Westenesscherland' wordt in 1362 voor het eerst genoemd in het Oorkondeboek van Groningen en Drenthe. 8) Westenesch als buerschap wordt voor het eerst in een rechtzittingsverslag uit 1426 genoemd. Waarschijnlijk bestond het toen al enige tijd en had het ook aanspraken op eigen deelgebieden in de marke.

In de periode 1024 tot 1522 behoorde Drenthe en dus ook Emmen en Westenesch toe aan de verschillende bisschoppen van Utrecht. Deze bezaten dan ook vele boerderijen in Drenthe. In Emmen bezaten ze drie boerenerven (Heerenhof, Mouwen en

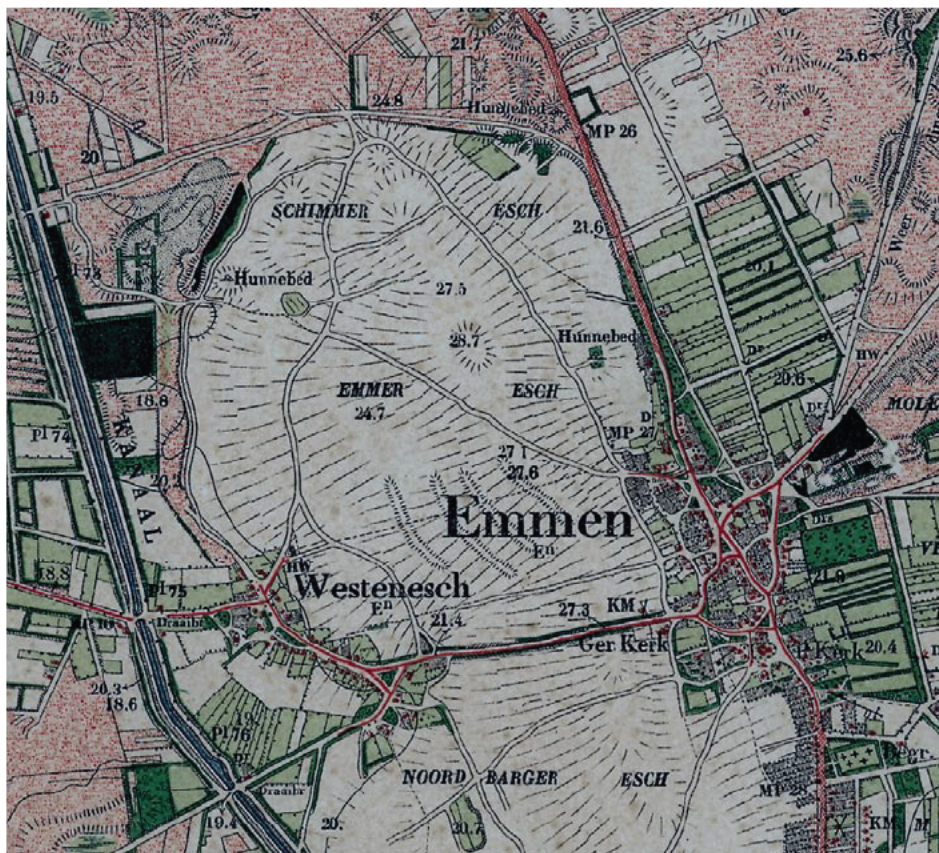
⁴ Oorschot in: Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe, p 37

⁵ Oorschot in: Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe, p 38

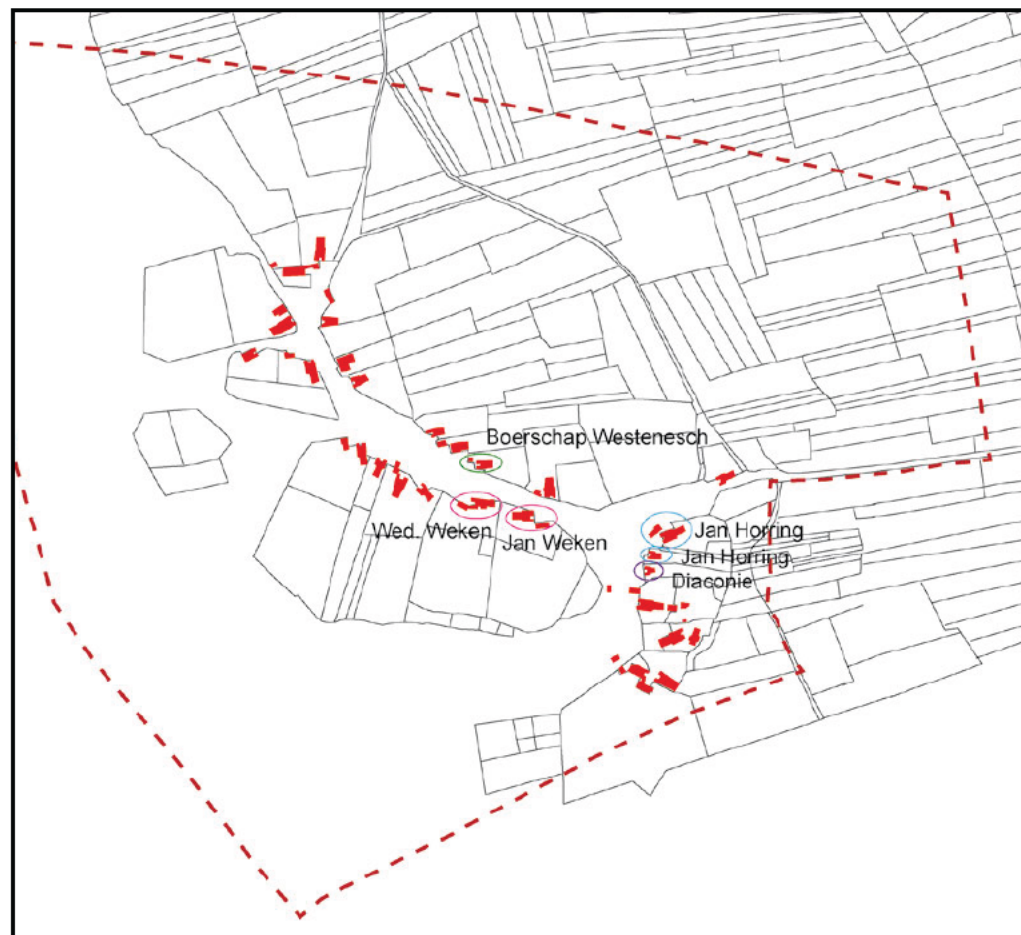
⁶ Oorschot in: Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe, p 44

⁷ Spek, Esdorpenlandschap, pag. 679.

⁸ Zan ingh, e.a., Westenesch door de eeuwen heen. pag. 11.

De Schimmer- en Emmeresch rond 1900. Let op: op topografische kaarten staat de verkaveling nooit op de kaart i.v.m. kleinschaligheid
Bron kaart: Gemeente Emmen

Bebouwing op de kadastrale kaart van 1832: Weken is waarschijnlijk (voormalig) domeinierf en Horing (voormalig) erf Klooster Ter Apel. Erven zijn indicatie oude bewoning.

Lippinge) en in Westenesch één; Wekinge. Dergelijke boerenerven werden domeinerven genoemd. Naast de domeinerven hadden ook twee kloosters, uit Essen en Ter Apel, bezittingen in het kerspel Emmen. Het klooster uit Essen, gelegen tussen Groningen en Haren, bezat één boerenerf in Westenesch (Horring). Het klooster uit Ter Apel bezat drie erven in Emmen en geen in Westenesch. De weergegeven boerderijen op de kaart op pagina 16 zijn een indicatie van deze oude erven uit de periode 1024 - 1522. De zuidelijke boerderij van Horrings en de boerderij van de diaconie zijn na 1832 verdwenen.

Na een heftige strijd werd in 1522 de Hertog van Gelre de landheer van Drenthe en deze werd in 1536 afgezet door Karel V die vervolgens in 1555 werd opgevolgd door zijn zoon Filips II. Als rechtsopvolgers van de bisschoppen van Utrecht hadden de Hertog van Gelre, Karel V en Filips II de zeggenschap over de domeinerven zoals Wekinge in Westenesch.

Vanaf 1658 kwamen de Nederlanden onder leiding van Willem van Oranje in opstand tegen Filips II. In 1588 werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gevormd. Drenthe, de achtste provincie werd een zelfstandig gewest, De Landschap Drenthe geheten. Het stond onder toezicht van de Staten-Generaal maar had geen stemrecht in de Staten-Generaal. De domeinerven kwamen zo in handen van De Landschap Drenthe.

Na het ontstaan van de Republiek (1588 – 1795) werden ook nieuwe belastingen ingevoerd. Zo werd in 1630 de grondbelasting ingevoerd, een belasting op de grond die de bewoner of eigenaar moest betalen. De registers van deze grondbelastingen zijn tot 1750 in gebruik gebleven. Wel zijn ze in 1654 vernieuwd. Ze geven een goed inzicht in de waarde van bezittingen en het landgebruik over een periode van ongeveer honderd jaar

In 1654 werd één vol waardeel in de marke van Emmen en Westenesch geschat op 1800 car. guldens. Zoals gezegd bestond de marke uit 24 waardelen. In Westenesch waren er twaalf personen met een waardeel dat varieerde van 1/4 tot 1 1/2 en drie personen met één vol waardeel of meer. In Emmen waren er 22 personen met een waardeel variërend van 1/8 tot 3 volle waardelen, waarvan elf personen een vol waardeel of meer. Met moest een 1/4 waardeel bezitten om stemrecht in de markevergadering te hebben. Om voor een vol erf (waardeel) te kunnen doorgaan had men acht hectare (30 mud) bouwland nodig. Hoewel de meeste bedrijven in Westenesch in 1654 acht hectare bouwland tot hun beschikking hadden liep de omvang op tot twaalf hectare (45 mud).

Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw groeide de bevolking flink. Van Oorschoot gaat, bij een gemiddeld gelijkblijvend aantal bewoners per haardstede, uit van een verdubbeling van het inwonersaantal in het kerspel Emmen in de periode 1672 - 1804. ⁹ Westenesch was aan het begin van de negentiende eeuw een dorp geworden van 125 inwoners en 25 huizen. Van de beroepsbevolking was maar liefst 93% werkzaam in de landbouw. Ter vergelijking, in het kerkdorp Emmen werkte in die tijd slechts 47% in de landbouw. Ambachtlieden maakten toen 33% van de Emmense bevolking uit.

Uit het haardstedenregister uit 1804 blijkt dat de meeste boeren in Westenesch een groot landbouwbedrijf hadden. Van de elf boeren hadden er tien een vol erf en één een driekwart erf. Een vol erf stond voor vier paarden. Ter vergelijking; het dorp Emmen (261 inwoners in 63 woningen) kende in die tijd slechts kleine boeren en geen van de 42 boeren had dan ook een vol erf. Van de 42 hadden slechts negen een 1/2 erf, drie een 3/4 erf en de rest was keuter die slechts één paard bezat.

De conclusie is dat het feit dat Westenesch een filiaaldorp van Emmen was en gesticht door Emmense boeren aan het begin van de negentiende eeuw nog steeds wordt weerspiegeld in de bevolkingsopbouw. In het begin van de negentiende eeuw bestond het dorp namelijk uit relatief veel grote boeren en (vrijwel) geen ambachtslieden en keuters. Deze laatste woonden in het moederdorp Emmen. In hoofdstuk vier zal worden ingegaan op het effect van deze specifieke bevolkingsopbouw op onder andere de bebouwing- en verkavelingsstructuur van het dorp.

3.2.2. De es

De Schimmer- en Emmer es lag tussen en ten noorden van beide dorpen. De es grensde in het zuiden direct aan de Noordbarger es van van de marke van Noord- en Zuidbarger. De Schimmer- en Emmer es wordt op kaarten niet altijd even eenduidig weergegeven. De Hottingeratlas van 1773 – 1794 geeft alleen de naam 'Emmer Nesch' weer, terwijl de Topografische en Militaire Kaart (TMK) uit 1850 alleen 'Schimmer Esch' wordt vermeld (zie pag. 14). De kadastrale kaart van 1832 geeft alleen voor het noordelijk deel de naam Schimmer esch weer, terwijl voor het grootste deel, het gebied tussen beide dorpen de naam 'Emmer en Westenescher esch' wordt weergegeven. Ook de chromotopografische kaart van 1902 geeft voor het noordelijke deel de naam 'Schimmer esch' maar voor het zuidelijke deel alleen 'Emmer esch' (zie pag. 16).

De naamgeving van het dorp, 'West Nesch' in de Hottinger-atlas van 1773 – 1794, duidt er op dat de es er (deels) al voor de stichting van het dorp heeft gelegen. Ook mag op basis van de bodemkaart worden verondersteld dat de Schimmer- en Emmer es voor het merendeel een oude ontginning bestaat. Een gedeelte, de oost- en westzijde van de es, zijn ontginningen van jongere datum. Dit kan mede

⁹ Oorschoot in: Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe, p 51

worden afgeleid uit het verschil in bodemtypen. Zoals de bodemkaart op de pagina hiernaast laat zien kent de es twee bodemtypen en wel een moderpodzolgrond (code cY23x en donkerbruin op de kaart) en een kamppodzolgrond (code cHd21). Volgens Spek zijn de moderpodzolgronden karakteristieke gronden voor Drentse essen, en betreffen in cultuurhistorisch opzicht vooral primaire ontginningen.¹⁰) Bij Emmen en Westenesch lagen de meeste espercelen op deze moderpodzolgronden. Deze gronden hebben een matig dikke humushoudende bovenlaag als gevolg van het opbrengen van mest door de mens.

Het tweede bodemtype aan de oost- en westzijde van de es is een kamppodzolgrond. Dat hier sprake is van een jongere ontginning wordt ook weerspiegeld in de veldnamen. Vooral aan de westzijde van de es hebben veel percelen het element 'kamp' in de veldnaam (zie kaart hiernaast). De kaart geeft namen als 'Stien camp' en 'Camp ac' (=akker) weer. Het toponiem 'kamp', in het Oud-Nederlands als 'camp' geschreven, komt in Drenthe pas in de dertiende en veertiende eeuw voor en dan vooral als erf- of plaatsnaam.¹¹) Pas in de vijftiende eeuw worden bouwlandkampen zoals die op de Schimmer- en Emmer es in wat grotere getale genoemd. Dergelijke kampsbouwlanden hadden volgens Spek

vaak een perifere ligging, lagen op marginale bodem en hadden een blok- of zeer regelmatige strokenverkaveling. Zoals de veldnamenkaarten op pagina .. laat zien gold deze regelmatige (wat grootschaliger) strookverkaveling ook voor de percelen aan beide zijden van de es. Bijzonder detail is dat de bodemkaart veel veel stenen vlak aan het oppervlak weergeeft (zie voorvoegsel *m...* aan code en drie blauwe puntjes op de kaart) en dat dit ook wordt weerspiegeld in de veldnaam 'Stien camp'. Stien is drents voor 'steen'. Overigens is de aanwezigheid van de hunebedden op die plek mede begrijpelijk omdat daar immers de benodigde stenen te vinden waren.

In tegenstelling tot het Drents model dat continuïteit verondersteld, heeft het gebruik van de bouwlanden op de es een grote variatie in de tijd gekend. Zo steeg in het begin van de zeventiende eeuw het areaal akkerbouwland in het kerspel Emmen sterk, mede onder invloed van een toenemende bevolking. In 1616 vermeldden de registers van bezaaide landen een totaal oppervlak van 1530 mudden voor het gehele kerspel (1 mud = 27,2 are). Zoals de tabel hieronder laat zien was in 1654 dit areaal toegenomen tot maar liefst 2273 mudden ofwel 620,5 ha. Hiervan was ongeveer 60% ofwel

246 ha. bouwland van de boeren van Emmen en Westenesch. Dat in Westenesch relatief grote boeren woonden wordt ook weerspiegeld in de verdeling van de bouwlanden binnen de marke. De boeren uit Westenesch bezaten 40% (100 ha.) van het bouwland in de marke terwijl het dorp een stuk kleiner was dan Emmen. De waarde van de bouwlanden in het hele kerspel werd in 1654 geschat op 183,50 car. gulden per hectare.

Opgemerkt dient te worden dat niet al het land dat in de zeventiende eeuw geregistreerd was als bouwland ook daadwerkelijk 'onder de ploeg' was.¹²) Slechts een gedeelte werd feitelijk bezaaid. Zo lag in het kerspel Emmen in 1643 vijftien procent van de es braak of 'dries' en was dus niet bezaaid. Volgens de grondschattingkaart van Emmen en Noord- en Zuidbarga uit 1630 lagen deze drieslanden vooral aan de rand van de es. Op de veldnamenkaart op de pagina hiernaast worden deze drieslanden weergegeven met namen als 'Boere velt', 'Heyd' (= heide) en 'geploecht niet geseyt' (is geploegd maar niet gezaaid).

In tegenstelling tot het begin van de zeventiende eeuw blijken de essen in het kerspel Emmen in de periode 1640 tot 1850 niet tot nauwelijks te zijn uitgebreid. Vanaf 1654 steeg de belastingdruk op grondbezit namelijk sterk met als gevolg dat in 1730 de grondschattingbelastingen vier keer zo hoog waren als honderd jaar daarvoor. Het gevolg was dan ook dat er nog nauwelijks nieuw akkerland bij kwam. De enige vermelding in het register van nieuw bebouwde landen uit van Drenthe was de Schimmer es waar 48 mudden (circa 13 ha.) op het totaal van 898 mudden (246 ha.) bij kwam.¹³) In plaats van landuitbreidingen ging men over tot intensivering van het landgebruik. Emmen volgde hiermee de trend van heel Drenthe. Hierdoor kon in

Grondgebruik in het kerspel Emmen In 1654					
	Bouwland:			Hooi-, koe- en groenlanden:	
	mud =	ha. (+/-)	als % totaal	ha. (+/-)	als % totaal
Emmen	536	146	23,6	85,7	26,7
Westenesch	362	100	15,9	53,2	16,6
Weerdinge	333	91	14,6	42,4	13,2
Noordbarga	629	171	27,7	84,5	26,3
Zuidbarga	413	112,5	18,2	54,9	17,2
Totaal	2273	620,5	100	320,7	100

Bron: www.historisch-emmen.nl

¹⁰ Spek, Het Drentse esdorpenlandschap. pag. 191

¹¹ Spek, Het Drentse esdorpenlandschap. pag. 691

¹² Bieleman, Boeren op het Drentse zand. pag. 203

¹³ www.historisch-emmen.nl

heel Drenthe in de zeventiende en achttiende eeuw de zaadopbrengstverhouding van 1:3 á 1:4 aan het begin van de zeventiende eeuw tot 1:6 of misschien in goede jaren zelfs 1:8. Overigens kon de opbrengst van jaar tot jaar kon fluctueren.¹⁴)

De verdeling van de gemeenschappelijke markegronden in de tweede helft van de negentiende eeuw leidde ertoe dat het bouwlandareaal weer toenam door de ontginningen van vooral de heidevelden. Al met al heeft ook het grondgebruik van de Schimmer- en Emmer es in de loop der eeuwen sterk gefluctueerd.

3.2.3. De groenlanden

In tegenstelling tot het 'Drents model' dat veronderstelt dat de groenlanden vanaf de Middeleeuwen uit verkavelde wei- en hooilanden bestonden, waren de groenlanden van de meeste Drentse dorpen en ook die van de marke Emmen en Westenesch in de Middeleeuwen nog gemeenschappelijk bezit en juist niet verkaveld. Ze werden in de Middeleeuwen namelijk begraasd door dorpskudden en bestonden afwisselend uit halfnatuurlijke graslanden, struwelen en bos. De kaart van 1850 op de pagina hiernaast laat nog enkele van bosrestanten zien in een gebiedje dat bovendien 'Bosch maden' wordt genoemd. Volgens Spek zijn in Drenthe de beekdalen grotendeels in de periode 1630 - 1650 verkaveld tijdens de groenlandscheidingen. Ook in het grondschattingsregister van 1654 van Emmen waren de percelen aangegeven met de bijbehorende eigenaar of gebruiker. Dit duidt erop dat de groenlanden (deels) al voor dit jaartal waren verdeeld onder de markegenoten. In 1654 hadden boeren van Westenesch 53,2 hectare in gebruik als groenlanden (zie ook tabel pag. 19).

Karakteristiek voor Emmen en Westenesch, evenals Noord- en Zuidbarge, was dat de groenlanden niet alleen langs de Sleenerstroom maar ook in de

Hunzelaagte, dus op het veen langs de veenstroom de Runde of Rundiep lagen. Deze groenlanden zijn lang gemeenschappelijk beweide met Duitse boeren. De kaart van 1850 laat dan ook een vrijwel onverkaveld gebied zien.

De grondschattingsregisters uit 1654 maakten een tussen stroomland en bovenland. Stroomland overstroomde 's winters waardoor het verrijkt werd met natuurlijke mineralen. Het was dus vruchtbaarder dan bovenland en daarmee ook meer waard. Stroomland lag o.a. langs de Slenerstroom, De Runde en De Barger Beek. ¹⁵)

Bovenland, de naam zegt het al, lag hoger dan het stroomland, vaak op de overgang naar de heide en overstroomde niet. Het was dan ook minder waard. Uit de grondschattingsregisters blijkt dat er een grote schaarste was aan groenlanden. In de marke van Emmen en Westenesch had het merendeel van de groenlanden namelijk een veel hogere waarde dan de 183,50 per ha op de es. Zo was de schattingsprijs in 1654 van het stroomland van 330 car. gulden per ha. en het bovenland 225 car. gulden per ha., De Runde werd niet als stroomland maar wel als bovenland (225) ingeschat. Dat betekent dus dat zelfs de Runde, een beek die stroomde in zeer voedselarme omstandigheden op het veen, in die tijd meer waard dan het bouwland op de es. Slechts één categorie zeer slecht grasland, Koeweyde genoemd was met slechts 150 car. gulden per hectare minder waard dan de bouwlanden op de es. Het verschil in waarde wordt mede verklaard doordat in de zeventiende eeuw de veestapel niet alleen van belang was voor de bemesting van de bouwlanden maar ook voor de veehandel. De boer hield ook slachtvee voor de verkoop omdat de akkerbouw te weinig opleverde om aan alle financiële verplichtingen te voldoen. ¹⁵)

De verdeling van de gemeenschappelijke gronden in de negentiende eeuw heeft veel minder invloed

gehad op de toename van het areaal grasland dan bouwland. De groenlanden waren immers voor het merendeel al eerder verdeeld. Daarnaast bestonden de gemeenschappelijke gronden vooral uit heide en veen, beide gronden die na de ontginning of afgraving geschikt waren voor bouwland. In Emmen nam het areaal grasland in de periode 1832 – 1890 toe van 2.444ha naar 2.900 om daarna in de periode tot 1910 weer te dalen naar 2.721 ha. ¹⁶)

De toename van het grasland in de periode 1832 – 1890 kan mogelijk verklaard worden door de verdeling van de gronden bij de Runde. De kaart van 1850 laat zien dat deze gronden toen nog niet verkaveld (verdeeld) waren. Na 1850 is het veen rondom de Runde afgegraven en ontgonnen tot bouwland wat een mogelijke verklaring is voor de daling van het areaal in de periode daarna.

De conclusie is dat de groenlanden in de marke van Emmen en Westenesch, in tegenstelling tot wat vaak wordt verondersteld, veel meer waard waren dan de bouwlanden op de es.

3.2.4. De woeste gronden; heide, bos en veen

De heide en het bos van de marke van Emmen en Westenesch lagen zowel ten noorden van de es als ten oosten van Emmen (zie kaart 1902). Het gebied ten noorden van de es heette Emmer veld. Het gebied ten oosten van Emmen heette Emmer Struiken/Holt/Hout en Emmer zand. Het stuifzandgebied, Emmer zand, was vooral ontstaan door de overbegrazing met schapen, en mogelijk ook door boskap. Om te voorkomen dat de zanden de es zouden onderstuiven is in de loop der tijd weer bos aangeplant.

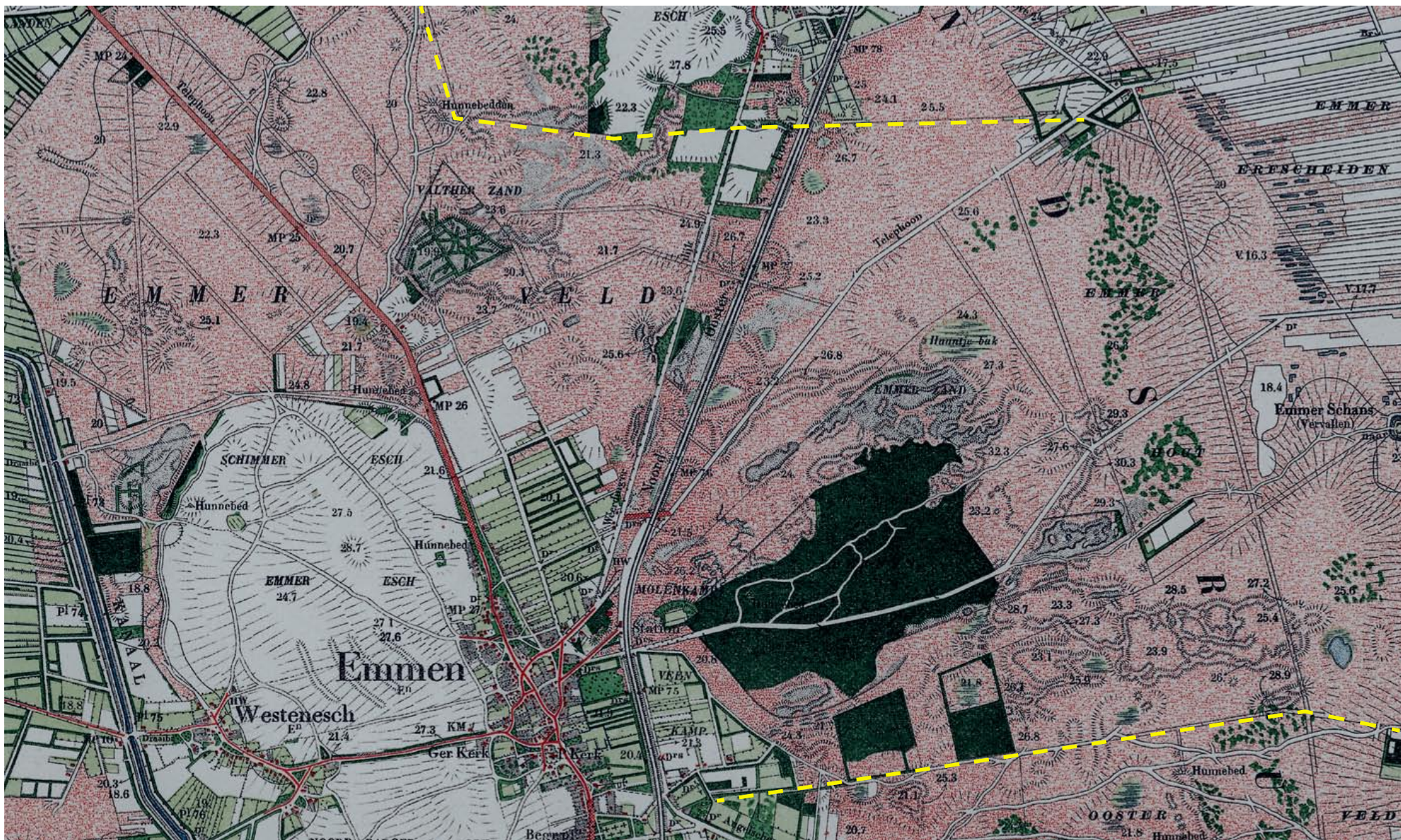
De naam Het Emmer Struiken/Holt/Hout duidt op een bosgebied en in de Hottinger-atlas van 1773 – 1794 was het bosareaal dan ook veel groter. Na (grootschalige) kap werden deze gebieden dus in

¹⁴Bieleman, Boeren op het Drentse zand. pag. 629

¹⁵www.historisch-emmen.nl

¹⁶Oorschoot in: Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe, p 46

¹⁶Bieleman, Boeren op het Drentse zand. pag. 711

De heidevelden van Emmen en Westesch rond 1900. Gele stippellijn = grens met voormalige marke van Weerdinge (noord) en marke van Noord- en Zuidbarge (zuid)
Bron kaart: Gemeente Emmen

gebruik genomen als heideveld. De bossen zijn lange tijd een belangrijke inkomstenbron voor de markegenoten geweest. In de loop van de twintigste eeuw is dit gebied, na een kortstondige periode waarin het ontgonnen was tot bouw/weiland, gebruikt voor stadsuitbreidingen.

Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw tot het begin van de twintigste eeuw werd het hoogveen van Emmen en Westenesch deels gebruikt voor de boekweitteelt. Het betreft hier vooral het gebied in de omgeving van de Runde en de Oude Runde. Hierbij werden greppels gegraven op het veen en werd vervolgens het veen verbrand om zo mineralen vrij te

laten komen voor de boekweitteelt. De Hottinger-atlas uit 1774 – 1794 geeft de gegraven greppels goed weer op kaart.

Nadat het veen onder de markegenoten rond 1860 was gescheiden ontstonden er twee grote veenkoloniën en één kleine. Het Emmer-Erfscheidenveen dat bleef toebehoren aan de gezamenlijke markegenoten, lag aan de westzijde van De Runde. Voor de vervening richtten zestien erven/markegenoten (waarvan zes uit Westenesch) in 1885 het Maatschap het Emmer-Erfscheidenveen op (blz 245 turfwinning). De tweede veenkolonie was het Emmer Compasuum en lag aan de oostzijde van de Runde, deels op gezamenlijke weidegronden

die de boeren van Emmen en Westenesch deelden met Duitse boeren. De markegenoten verkochten dit gebied aan de in 1874 opgerichte NV Het Emmer-Compasuum. Tenslotte was er een strook evenwijdig aan de Duitse grens, het Zwartemberger veen. Het Zwartemberger veen kwam in handen van Duitse boeren als compensatie voor het afstaan van (gezamenlijke) weiderechten in een veel groter gebied rondom de Runde. Zoals de kaart van ca. 1910 laat zien is dit gebied in eerste instantie ook veel kleinschaliger verveend.

3.2.5 Conclusie

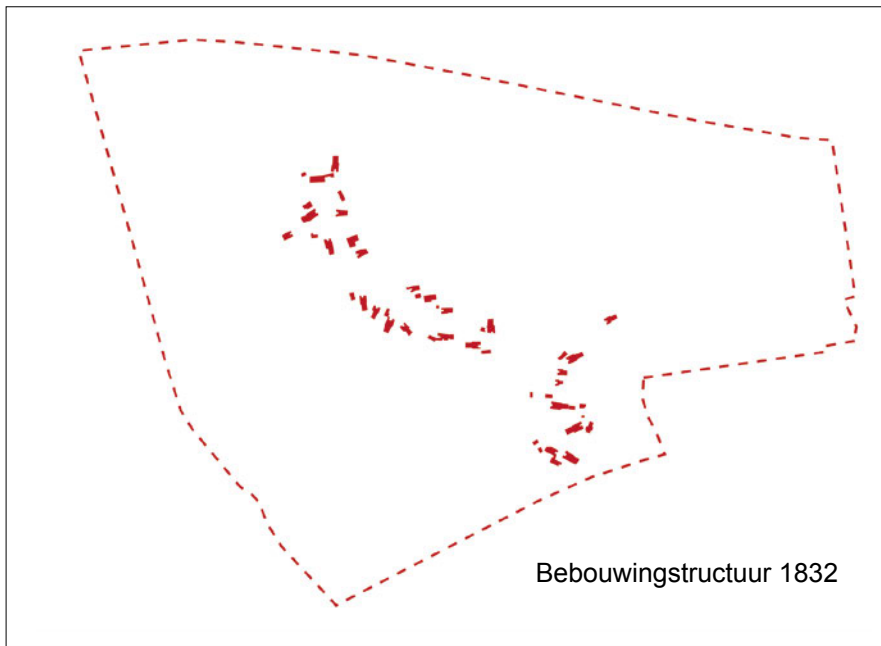
De omgeving van Westenesch kent een zeer lange bewoningsgeschiedenis. Restanten van voorlopers van het esdorpenlandschap zoals hunebedden zijn dan ook in (de omgeving van) het dorp gevonden. Het akkercomplexen de Schimmer- en Emmer es is op zijn huidige plaats vermoedelijk in de Vroege Middeleeuwen ontstaan vanuit het dorp Emmen. Westenesch, de naam zegt het al, is ontstaan nadat er al een es tussen beide dorpen lag. Het dorp lag immers ten westen van de es. Het filiaaldorp Westenesch is in tegenstelling tot veel andere Drentse dorpen altijd onderdeel gebleven van de marke van Emmen en Westenesch. Ondanks dat Westenesch wat inwonersaantal betreft een stuk kleiner was dan Emmen, hadden de boeren een relatief groot aandeel in de bouw- en groenlanden en daarmee het gebruik van de gemeenschappelijke gronden van de marke.

De gemeenschappelijke gronden van de marke zijn in verschillende fases onder de gewaardeeloden verdeeld (geprivatiseerd) en ontgonnen. De wei- en hooilanden al in de zeventiende eeuw, de heide en het veen in de negentiende en twintigste eeuw. Al met al is hierdoor een gelaagd landschap ontstaan met karakteristieken uit veel verschillende periodes.

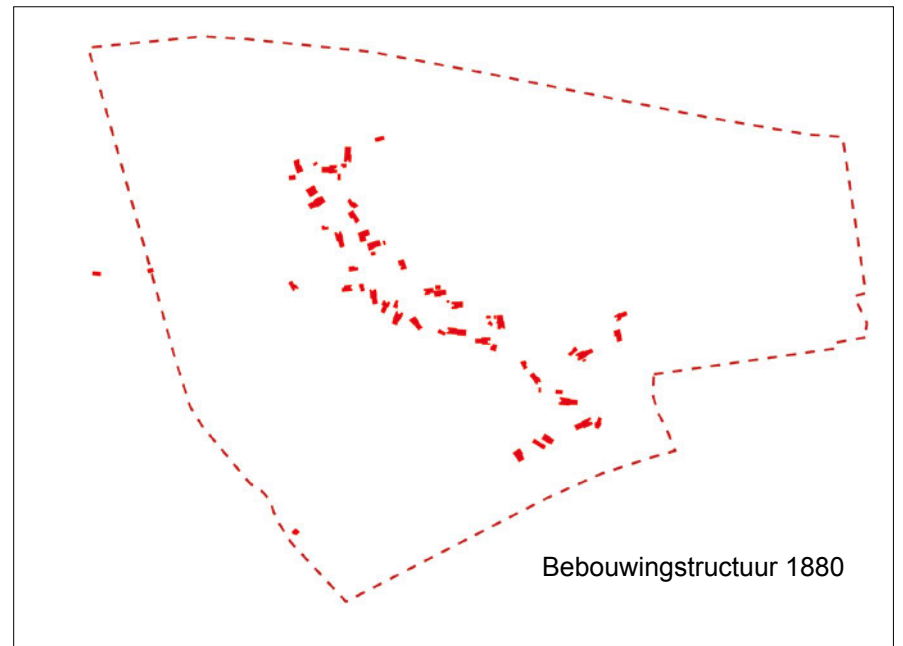

Hottingeratlas 1773 - 1794
Verkaveling (strepen) van de
boekweitvelden in de omgeving
van de Runde.

Bron kaart: Gemeente Emmen

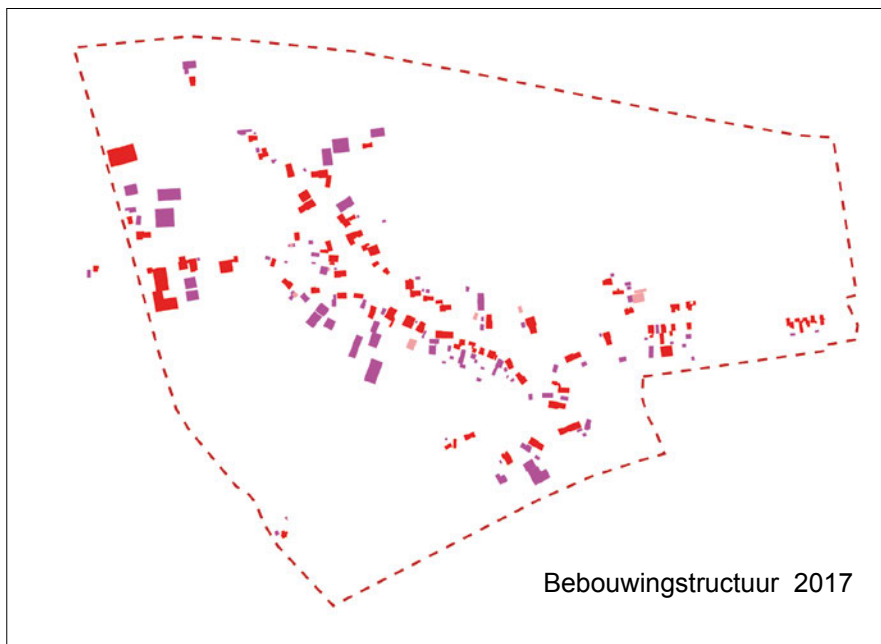

Bebouwingstructuur 1832

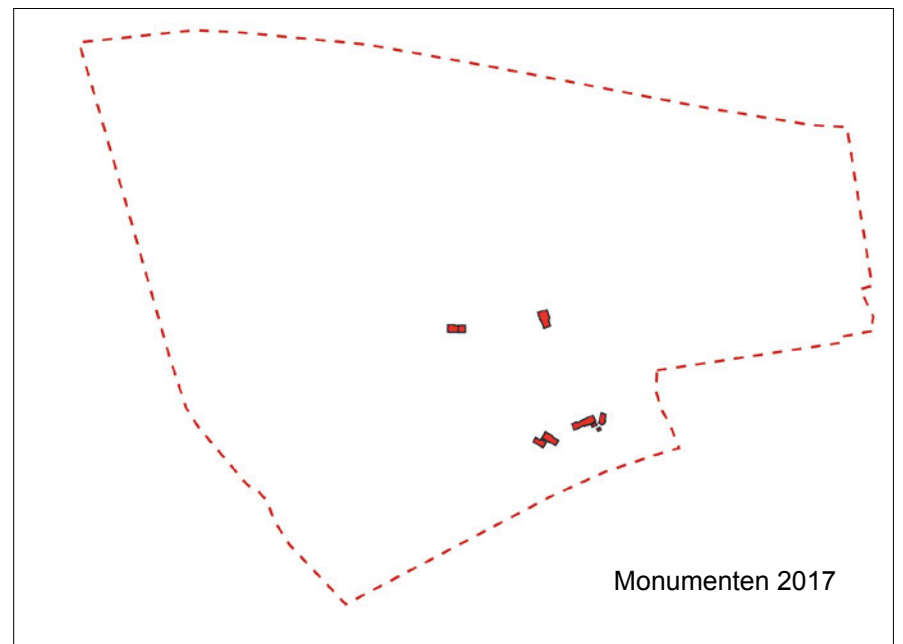

Bebouwingstructuur 1880

Rode stippel-
lijn is bij alle
tekeningen de
grens van het
plangebied

Bebouwingstructuur 2017

Monumenten 2017

4. De ruimtelijke structuur van Westenesch

In dit hoofdstuk wordt de ruimtelijke structuur van Westenesch geanalyseerd vanaf het begin van de 19e eeuw, het moment waarop de eerste kadastrale kaarten zijn gemaakt. De ruimtelijke karakteristieken worden eerst apart beschreven en in hun cultuurhistorische context geplaatst. Op deze manier wordt inzicht gegeven in de verschillende aspecten van de historische ontwikkeling van de huidige ruimtelijke structuur van Westenesch. Vervolgens wordt totaalbeeld gegeven waarbij de samenhang tussen de verschillende karakteristieken wordt geschetst en conclusies worden getrokken ten aanzien van het huidige ruimtelijke beeld. Uiteindelijk worden een aantal ruimtelijke voorwaarden geformuleerd.

De volgende ruimtelijke karakteristieken komen aan bod:

- Bebouwingstructuur
- Wegenstructuur
- Verkavelingstructuur
- Groenstructuur
- Conclusies en ruimtelijke voorwaarden

4.1 De bebouwingstructuur

Zoals de kadastrale kaart van 1832 op de pagina hiernaast laat zien bestond de bebouwing van Westenesch uit een vrij langgerekte losse structuur met min of meer drie clusters. In het oostelijke clustertje lagen twee boerderijen die zowel in 1807 als 1832 in gebruik/bezit van de familie Horing (zie ook kaart pag 16). Zoals in hoofdstuk drie is beschreven was in de (Late) Middeleeuwen de familie Horing al pachter van een erf van het klooster uit Essen, een dorp nabij het Groningse Haren. In dit clustertje was in 1832 één erf in het bezit van de Diaconie.

In het middelste cluster is een erf in gebruik/bezit van de familie Weken. Het erf genaamd 'Wekinge' was in de Middeleeuwen één van domeinerven van de bisschoppen van Utrecht. Deze boerderij tegenwoordig een Rijksmonument. In dit cluster was daarnaast in 1832 een erf in het bezit van de markegenoten, de Boerschap van Westenesch. De conclusie kan worden getrokken dat deze twee clusters waarschijnlijk al in de Middeleeuwen (deels) aanwezig waren en het oudste deel van het dorp zijn.

Zoals gebruikelijk in esdorpen had de bebouwing van Westenesch verschillende nokrichtingen en verspringende rooilijnen. Zoals in hoofdstuk drie is beschreven woonden er in de zeventiende eeuw al relatief grote boeren in Westenesch en kende het dorp (vrijwel) geen ambachtlieden en keuters. Het dorp bestond ook in 1832 nog steeds vooral uit (grote) boerderijen met bijgebouwen. Daar komt bij dat in 1832 maar liefst acht families (= dezelfde achternaam) twee of meer boerderijen in het dorp bezaten. (zie bijlage 1). Het merendeel van deze familienamen kwamen ook al in de haardstedenregisters van 1672 voor. De boerderijen van deze families lagen meestal naast of vlak bij (hetzelfde clustertje) elkaar.

In 1832 waren er zes families die maar één boerderij in bezit hadden. Hiervan werd slechts één naam, familie Seubers, in 1672 vermeld. Van de zes zijn mogelijk twee personen (Jan Koops Smit en Egbert Koops) familie van elkaar geweest. Daarnaast bezaten zowel de diaconie als de marke in 1832 een boerderij.

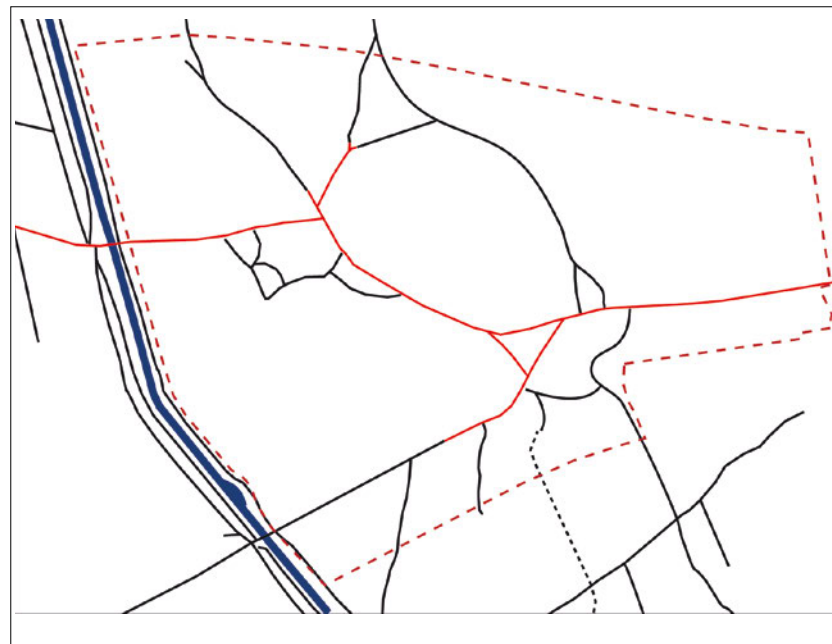
De familiebezittingen waren dus vooral geconcentreerd binnen een cluster.

In 1880 waren op bepaalde plaatsen boerderijen

verdwenen en op andere plaatsen er juist bijgebouwd. Per saldo was de bebouwing op een zodanige manier toegenomen dat het dorp meer een aaneengesloten langgerekte structuur had gekregen. Echter, de losse structuur was duidelijk behouden gebleven. De kadastrale kaart van 1880 geeft de situatie na de aanleg van het Oranjekanaal weer. Langs het kanaal zijn dan ook enkele, in vergelijking met de boerderijen in het dorp veel kleinere behuizingen ontstaan. Deze kleine behuizingen liggen bij de bruggen over het kanaal.

Van de bebouwing die ontstaan is na 1880 kan het volgende worden geconstateerd. In de eerste plaats valt de enorme toename van het aantal, in omvang grote en kleine, schuren op. Deze zijn op de kaart op pagina 24 paars/roze getekend. De schuren, zijn voornamelijk achter de al bestaande bebouwing geplaatst. In visueel opzicht lijkt vanaf de Westenescherstraat de bebouwingstructuur langs deze weg dan ook nog min of meer op die van 1880 (zie rode blokjes). Dit betekent ook dat, in tegenstelling tot veel andere dorpen, er in Westenesch weinig 'gewone' huizen staan. Het esdorp kent nog steeds vrijwel alleen boerderijen, zij het deze deze (groten)deels zijn verbouwd tot woonboerderij. Buiten het oude dorp staat richting Emmen een rijtje gewone huizen. Na 1880 is daarnaast een grootschalig, voornamelijk bedrijfsmatige bebouwingscluster bij het Oranjekanaal ontstaan.

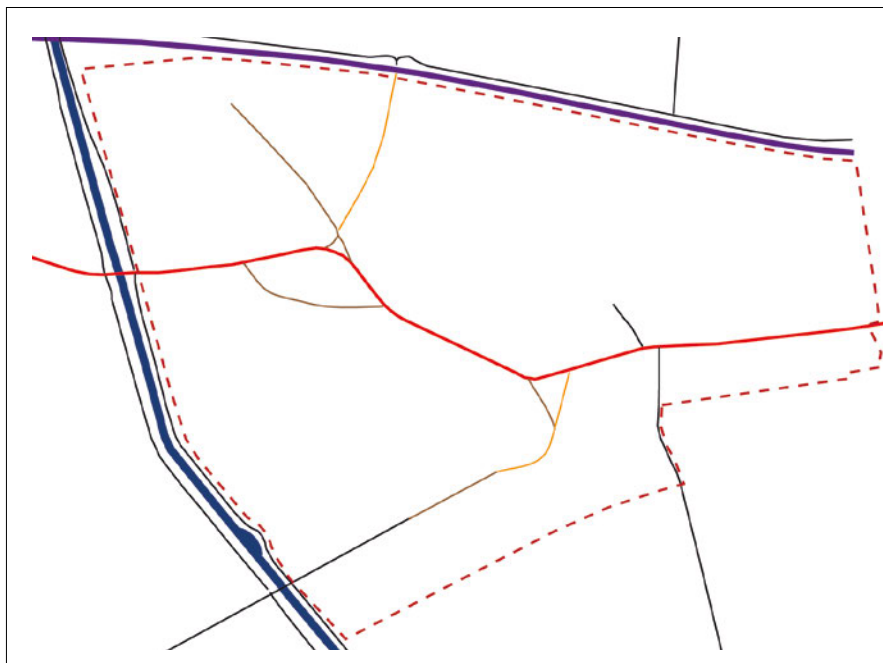
Al met al is vanaf de openbare wegen de losse bebouwingstructuur in het esdorp nog heel goed herkenbaar. Dit ondanks de sterk toegenomen bouwvolumes achter de bestaande behuizingen langs vooral de Westenescherstraat.

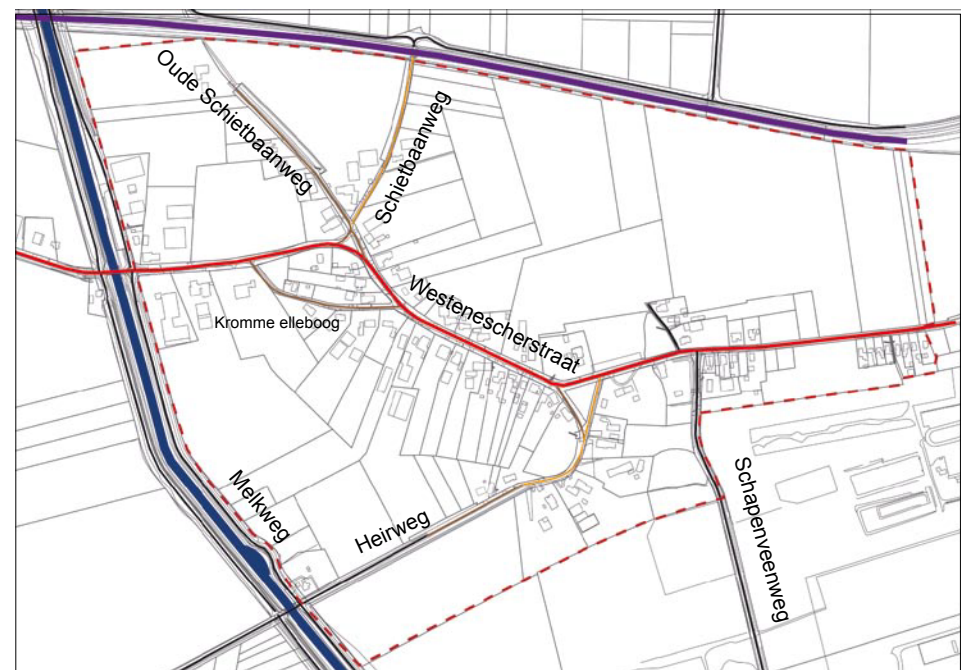
Wegenstructuur rond 1900

Rood = verharde wegen,
zwart = paden

Onder: wegenstructuur 2017
Paars = N381, rood = doorgaande
hoofdweg, bruin/oranje = overige we-
gen

Onder: Straatnamen anno 2017

4.2 Wegenstructuur

Westenesch lag oorspronkelijk langs een oude belangrijke doorgaande weg, de Heirweg, van Emmen via de Klenckmolenbrug over de Slenersroom naar Erm en dan zuidwaarts richting Coevorden of noordwaarts Sleen. Ook de naam Heirweg geeft aan dat hier sprake is van een oude weg. Een heirweg, heirbaan of heerweg is namelijk vanouds een verharde lange afstandsweg. 'Heir' is een oud Romeins woord voor 'leger' en verwijst dan ook naar de mogelijkheid om zich snel te kunnen verplaatsen. Overigens hoeft dit niet te betekenen dat de Heirweg in Westenesch uit de Romeinse tijd stamt. Tot in de negentiende eeuw waren heirwegen belangrijke doorgaande wegen en dergelijke wegen

van latere datum werden ook wel Heirweg of Heerweg genoemd.

De Hottingeratlas van 1773 - 1794 op pagina 30 laat zien dat in die tijd de Heirweg in het dorp, bij de oostelijke brink, zich opsplijste. Beide 'poten' kwamen uit op de Westenescherstraat. De Westenescherstraat liep westwaarts tot aan de Slenersroom en werd in de Hottinger Atlas de 'Emer Hooy Dijk' genoemd. De naam 'Hooy Dijk' zegt het al; de weg richting de hooilanden in het beekdal. Het woord 'dijk' of 'dijck' werd in het verleden vaak gebruikt als aanduiding voor een weg in of door een beekdal. Op latere kaarten uit 1850 en 1902 wordt de 'Emer Hooy Dijk' de 'Emme(ne)r Made Dij(c)k' genoemd. Made of madegrond betekent

beekdalgrond. Dus ook in die tijd verwees de naam naar de beekdalgronden. De weg heeft tot 1850 tot aan de Slenersroom gelopen. Daarna is ie doorgetrokken tot Noord-Sleen.

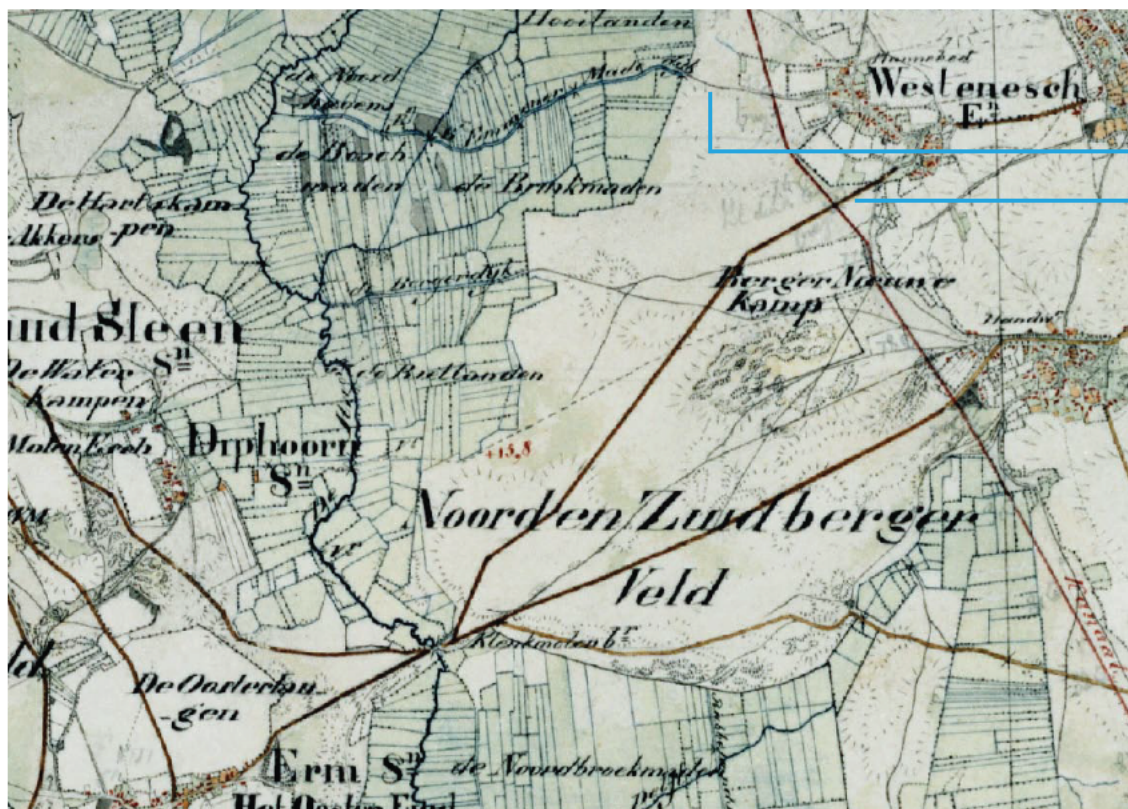
Oorspronkelijk waren zowel de Heirweg als Westenescherstraat breder en liepen tot aan de boerderijen. De Westenescherstraat was zelfs zo breed dat het Brinkenboek het een 'brinkachtinge ruimte' noemt (zie kaart op pag. 31). 2)

De belangrijkste verandering sinds 1900 is verdwijnen of rechtekken van paden richting de essen (zie pag. 26). De huidige Oude Schietbaanweg is nu een doodlopende weg geworden, terwijl de Schietbaanweg niet meer over de es maar tot de N381 loopt. Ook de Schaapsveenweg over de Noordbarger es is rechtgetrokken.

De hoofdwegenstructuur is tot op de dag van vandaag in het dorp zelf nog aanwezig. Echter de Heirweg is geen doorgaande weg meer maar een doodlopend pad richting het Noordbargerbos. De Westenescherstraat was tot in de jaren zestig van de vorige eeuw dé hoofdweg westwaarts vanuit het centrum van Emmen. De weg is nog steeds een doorgaande weg richting Noordsleen maar heeft na de aanleg van de N381 sterk aan belangrijkheid ingeboet. De Westenescherstraat is geasfalteerd. De bestrating van overige wegen bestaat uit afwisselend klinkers (van verschillend formaat) en Drentse keien.

Al met al is de hoofdwegenstructuur in Westenesch in de afgelopen honderd jaar weinig veranderd, in die zin dat vrijwel alle paden en wegen die er nu liggen er in 1910 ook al waren. Wel is de belangrijkheid van wegen sterk veranderd en is het aantal paden, en dan met name richting es afgenomen.

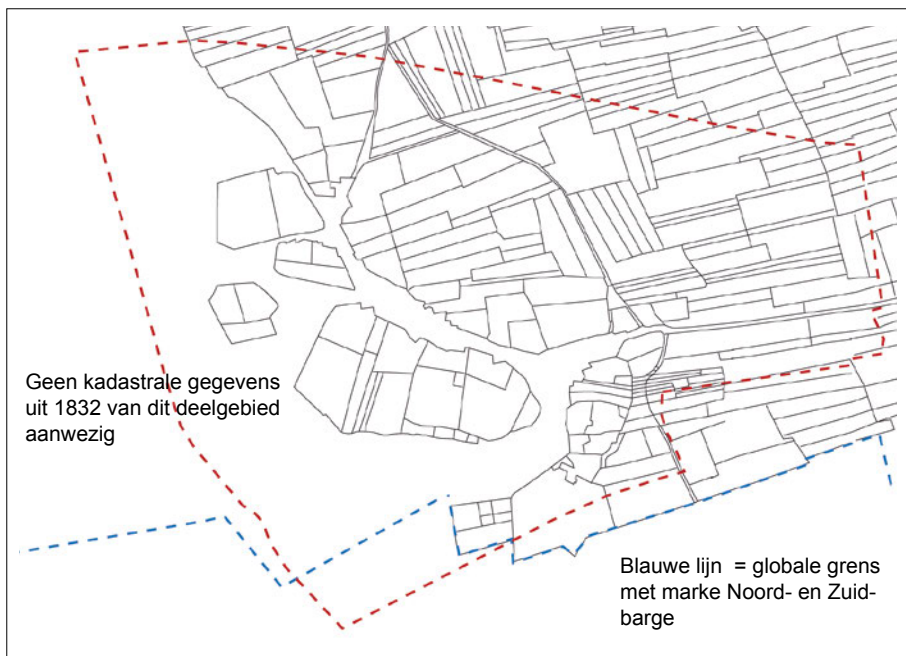
² Werkgroep Brinken, 1981, Brinkenboek.

Huidige Westenescherstraat richting Slenersroom

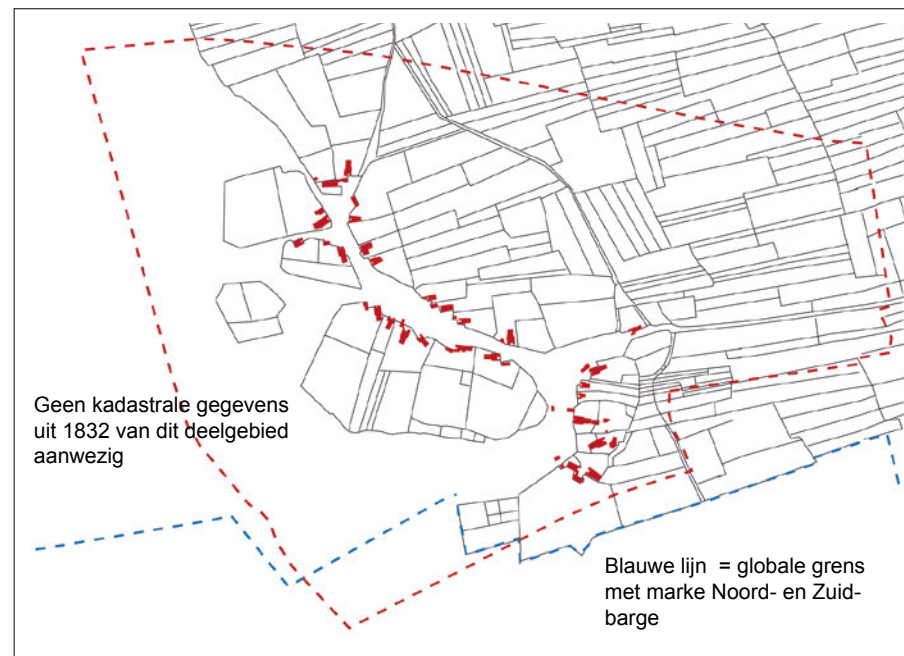
Huidige Heirweg richting Erm

1850

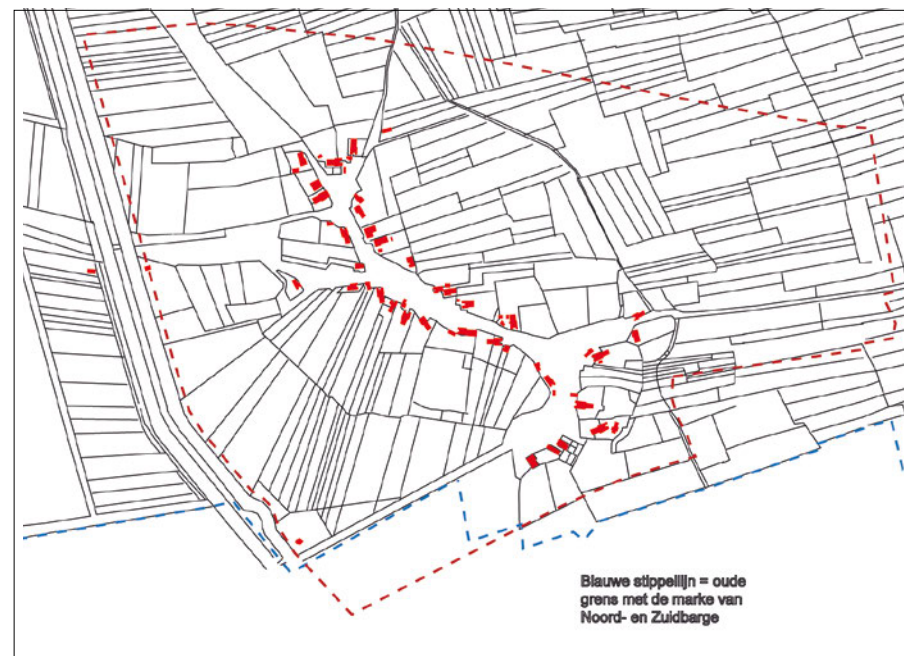
1832
links: ver-
kaveling

rechts: be-
bouwning en
verkaveling

1880
links: ver-
kaveling

rechts: be-
bouwning en
verkaveling

4.3 Verkavelingstructuur

Op de kadastrale kaart van 1832 is het gebied ten zuiden en ten westen van het dorp leeg (zie kaart op pag. 28). Het lege gebied ten zuiden van het dorp behoorde in die tijd toe aan de boeren van de marke van Noord- en Zuidbarge en maakte dus geen deel uit van de marke van Emmen en Westenesch. De blauwe stippellijn geeft de globale markegrens uit die tijd weer.

Van het gebied ten westen van Westenesch zijn de kadastrale kaarten van 1832 verloren gegaan. De jongste kadastrale gegevens zijn van circa 1860 na de aanleg van het Oranjekanaal. Een tijdstip dus na een belangrijke wijziging van het landschap ten westen van het dorp. Op de kadastrale kaart van 1880 doorsneed het Oranjekanaal een gebiedje dat 'De Westen Escher Kampen' werd genoemd. Aangenomen mag worden dat dit gebiedje er al lag voordat het kanaal was aangelegd omdat het kanaal dwars door de verkaveling loopt. Op de

kaart van 1832 is dit gebiedje dan ook met een stippellijn weergegeven. Het overige lege gedeelte ten westen van het dorp was waarschijnlijk in 1832 gemeenschappelijk bezit en daarom nog niet verkaveld. De verkaveling uit 1880 wordt namelijk niet doorsneden door het Oranjekanaal, sluit er op aan en is dus na de aanleg van dit kanaal verkaveld. Ook wordt dit gebied op de kaart uit 1850 als heide weergegeven.

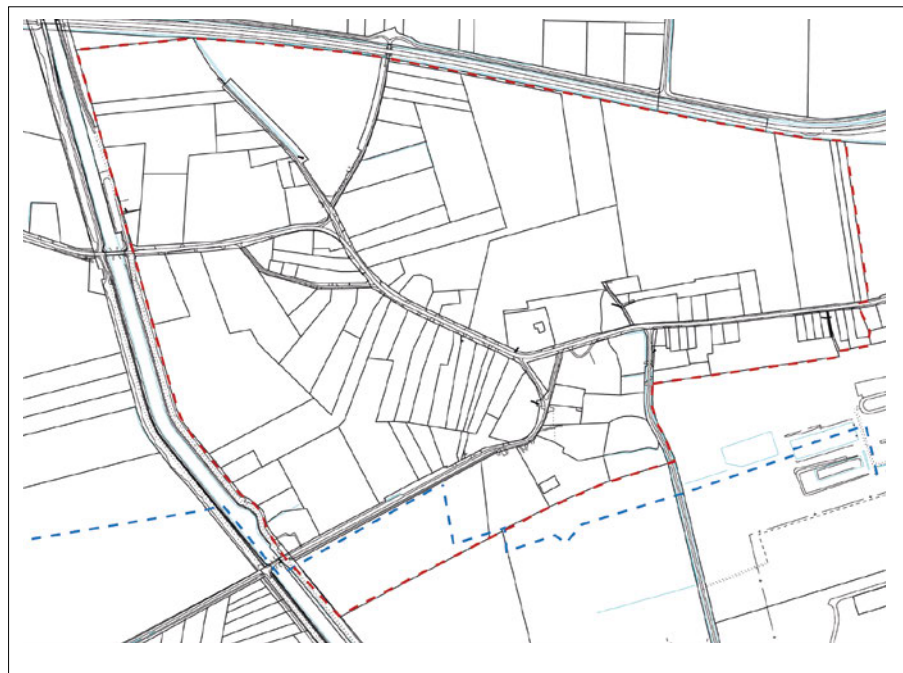
De kadastrale kaart van 1880 geeft ook de situatie na de markeverdeling weer. Dit betekent dat alle voormalige gemeenschappelijke gronden waren verdeeld en verkaveld. De bestaande kavels in het dorp zelf zijn op enkele plaatsen opgesplitst waardoor de verkaveling iets kleinschaliger was geworden. Het gebied van de (voormalige) marke van Noord- en Zuidbarge is niet weergegeven.

De strookvormige verkavelingstructuur op de es ten

noorden en oosten van het dorp is in de periode 1832 en 1880 vrijwel niet veranderd.

Als gevolg van de ruilverkaveling in de jaren zestig van de vorige eeuw is deze historische strookvormige verkavelingstructuur op de es volledig verdwenen. Ook de verkaveling van de gebieden direct ten oosten en ten westen van het Oranjekanaal is veel grootschaliger geworden. De kadastrale kaart van 2017 laat zien dat hier nu sprake is van enkele grote blokken. In het dorp zelf is daarentegen de verkavelingstructuur nog vrij goed intact gebleven.

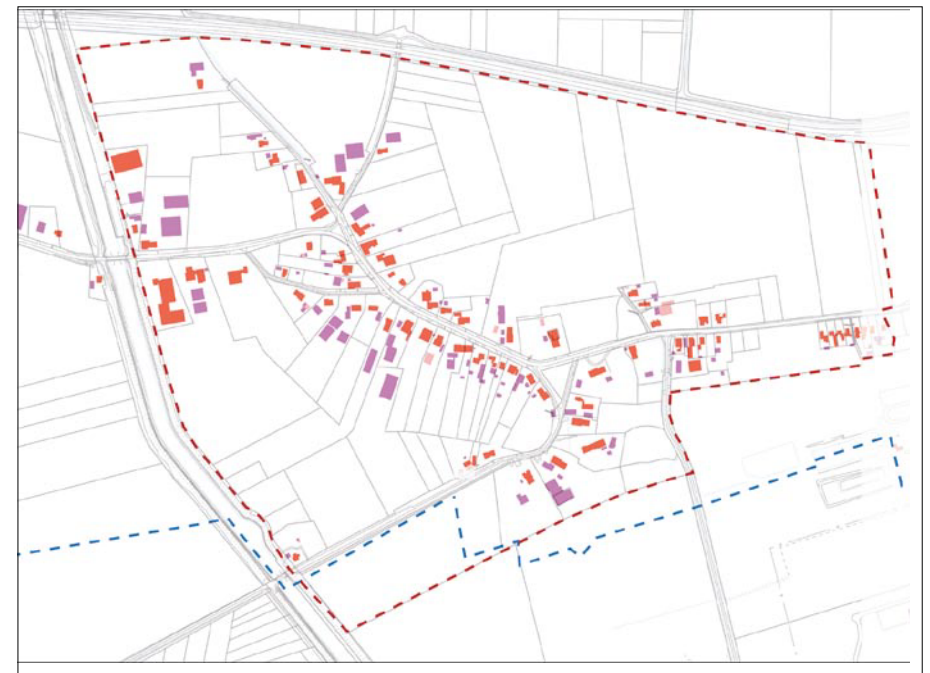
De conclusie is dat in Westenesch deels nog oude verkavelingstructuren van vóór 1832 herkenbaar zijn. Dit geldt vooral voor de percelen in het dorp zelf. De verkavelingstructuur van de es en de gebieden in de omgeving van het Oranjekanaal zijn onder invloed van de ruilverkaveling veel grootschaliger geworden.

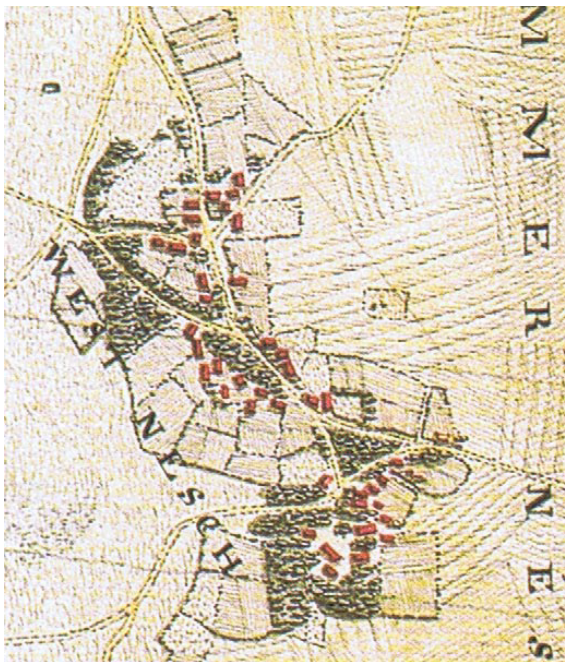

2017

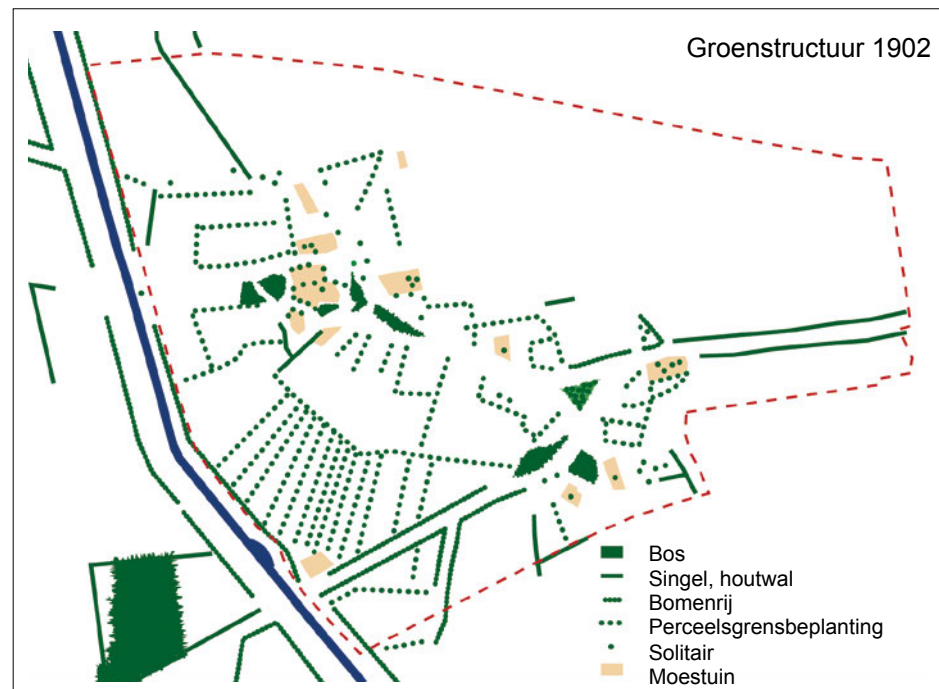
links: ver-
kaveling

rechts: be-
bouwning en
verkaveling

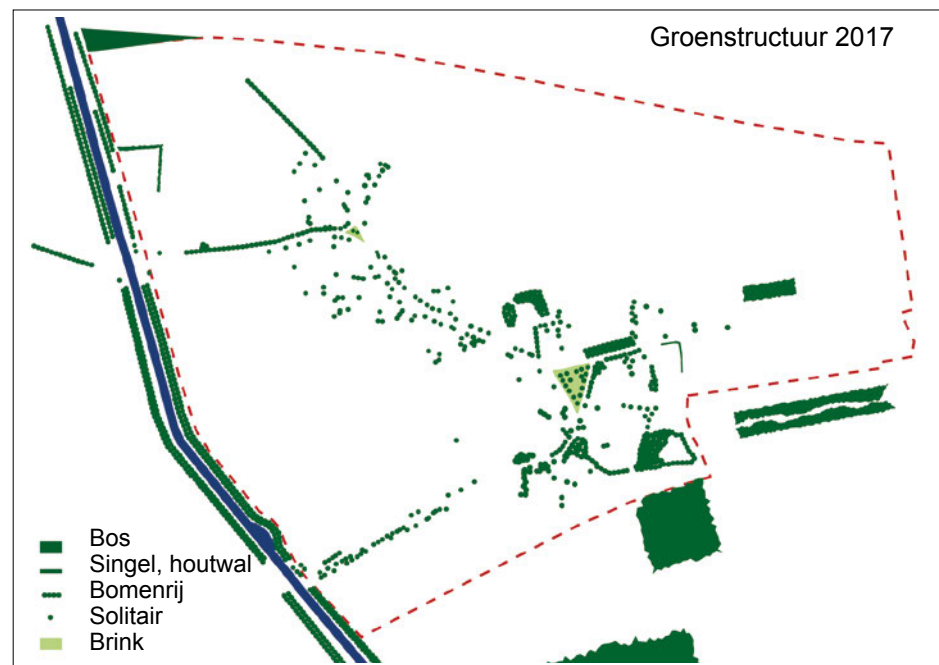
Hottingeratlas
1773 - 1794
Bron kaart: Gemeente Emmen

Groenstructuur 1902

Chromotopografische kaart
1902

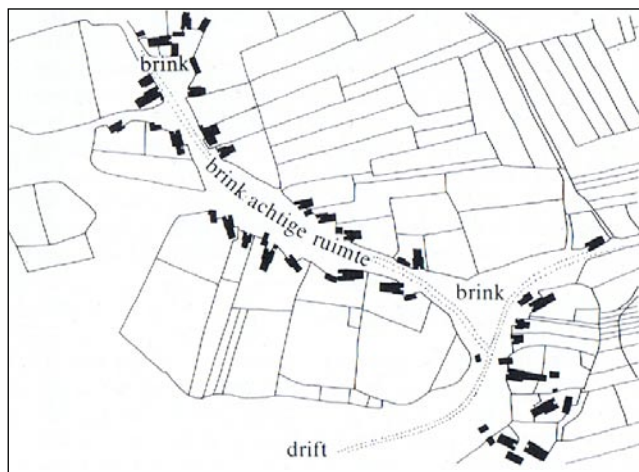
Groenstructuur 2017

4.4 Groenstructuur

Kenmerkend voor een agrarische esdorp als Westenesch is de aaneenschakeling van grote en kleine ruimten die in gebruik zijn als brink, erf, tuin, kleine akkers en weilandjes. Eén of enkele open ruimten in het dorp worden gebruikt als veeverzamelplaats. Deze ruimte(n) lagen oorspronkelijk aan de rand van het dorp en worden aangeduid met 'brink' (Engels woord voor 'rand').

De brink was oorspronkelijk beplant met eiken, die gebruikt konden worden voor de gebinten van de nieuw te bouwen boerderijen of bijgebouwen. De brink werd eveneens voor andere doeleinden gebruikt, zoals de markt of weiland. Door latere dorpsuitbreidingen zijn veel brinken middenin het dorp komen te liggen. De oostelijke brink in Westenesch ligt echter nog steeds aan de rand van het dorp.

Volgens het Brinkenboek had Westenesch naast twee brinken ook een 'brinkachtige' ruimte (zie hieronder). Dit zijn kleine op brinken gelijkende ruimten die een schakel waren in de routes tussen de boerderijen en de weides, groenlanden en de heide. De brinkachtige ruimte in Westenesch was

Brink en brinkachtige ruimten in 1832

Bron; Brinkenboek

in feite de ruimte tussen de bebouwing langs de Westenescherstraat. De bebouwing had in die tijd dan ook geen voortuin en grensde direct aan de openbare gemeenschappelijke ruimte (de straat). De brinkachtige ruimte was ook in 1880, dus na de markeverdeling, nog aanwezig. Pas daarna is het privébezit geworden en zijn voortuinen ontstaan.

Op basis van de kadastrale kaart van 1832 zou het gebied ten zuiden van de huidige straat Kromme Elleboog een brink of brinkachtige ruimte kunnen worden genoemd. Zoals de Hottingeratlas uit 1773 – 1794 hiernaast namelijk laat zien was dit gebiedje in die tijd vergelijkbaar beplant met bomen als de oostelijke brink en de brinkachtige ruimte langs de huidige Westenescherstraat. Opmerkelijk is dat het kleine brinkje aan de noordwestzijde van het dorp in die tijd niet beplant was met bomen en meer op een kruispunt van wegen leek. Anno 2017 is de oostelijke brink nog steeds geheel beplant en de kleine westelijke met twee bomen.

De kaart met de groenstructuur rond 1900 op pagina 30 laat goed zien dat het groen in Westenesch voornamelijk bestond uit brinkgroen, (gebruiks)bos en begroeiing langs de perceelsgrenzen. Deze perceelsrandbegroeiing heeft voornamelijk bestaan uit hakhoutsingels, bomenrijen en/of hagen. Ze dienden ook als veekering. Prikkeldraad is immers pas rond 1900 in Nederland geïntroduceerd. Zoals gebruikelijk was en is de es onbeplant. Wel lag aan beide zijden van dat deel van de Westenescherstraat dat over de es liep richting Emmen een houtwal. Deze houtwal was waarschijnlijk mede bedoeld als veekering wanneer het vee van Emmen naar de groenlanden of heide werden gebracht. Op dit moment is er slechts nog een klein restant van deze houtwal aan de noordzijde van de straat aanwezig. Dit restantje ligt echter buiten

het plangebied.

Bosgeelster

In de noordelijke berm van de Westenescherstraat komt de zeldzame en beschermde Bosgeelster voor. De bosgeelster (*Gagea lutea*) is een inheems bolgewasje uit de liliëfamilie en bloeit in het voorjaar. Er zijn in Drenthe maar enkele vindplaatsen van dit bolgewasje.

Ter bescherming van deze plant met hoge natuurwaarde zijn bepaalde werkzaamheden verboden. Bij beheer is het van belang dat de bodem weinig wordt verstoord en dat er een extensief beheer wordt toegepast. De groeiplaatsen moeten in de halfschaduw blijven liggen. De bodem mag niet worden samengedrukt door opslag van materiaal of parkeren van auto's.

De plant vertegenwoordigt dus een 'stinzeachtige biotoop'. Het gaat dus niet alleen om de bosgeelster zelf maar ook om de bijzondere flora en fauna in de directe omgeving van de plant (zie ook foto pag. 32).

Bosgeelster Bron: www.wilde-planten.nl

Plaats ten noorden van de Wenescherstraat waar de bosgeelster bloeit

Impressie bebouwing en beplanting langs de Westenescherstraat

Brink bij Westenescherstraat - Heirweg

Brinkje bij Westenescherstraat - Schietbaanweg

De conclusie is dat anno 2014 de oostelijke brink nog duidelijk herkenbaar is en beplant met verschillende soorten bomen. Mede door de kleine omvang is de westelijk gelegen brink wat minder herkenbaar. In de loop der tijd is vooral de begroeiing langs de perceelsranden sterk afgenomen. Tegenwoordig staan bomenrijen en singels voornamelijk langs wegen. Slechts her en der staat nog een solitaire boom als relict van de oude perceelsrandbegroeiing. Omdat veel (restanten van) bomenrijen en solitairen een vrij grote omvang hebben, heeft het dorp vanaf de straat al met al nog wel een groen karakter.

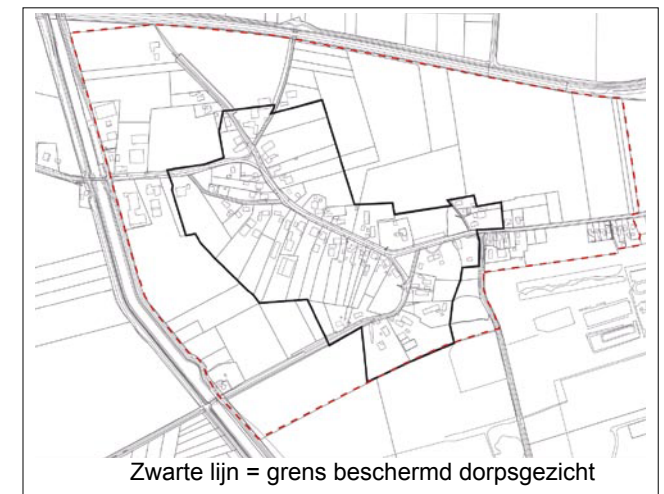
4.5 Beschermd dorpsgezicht

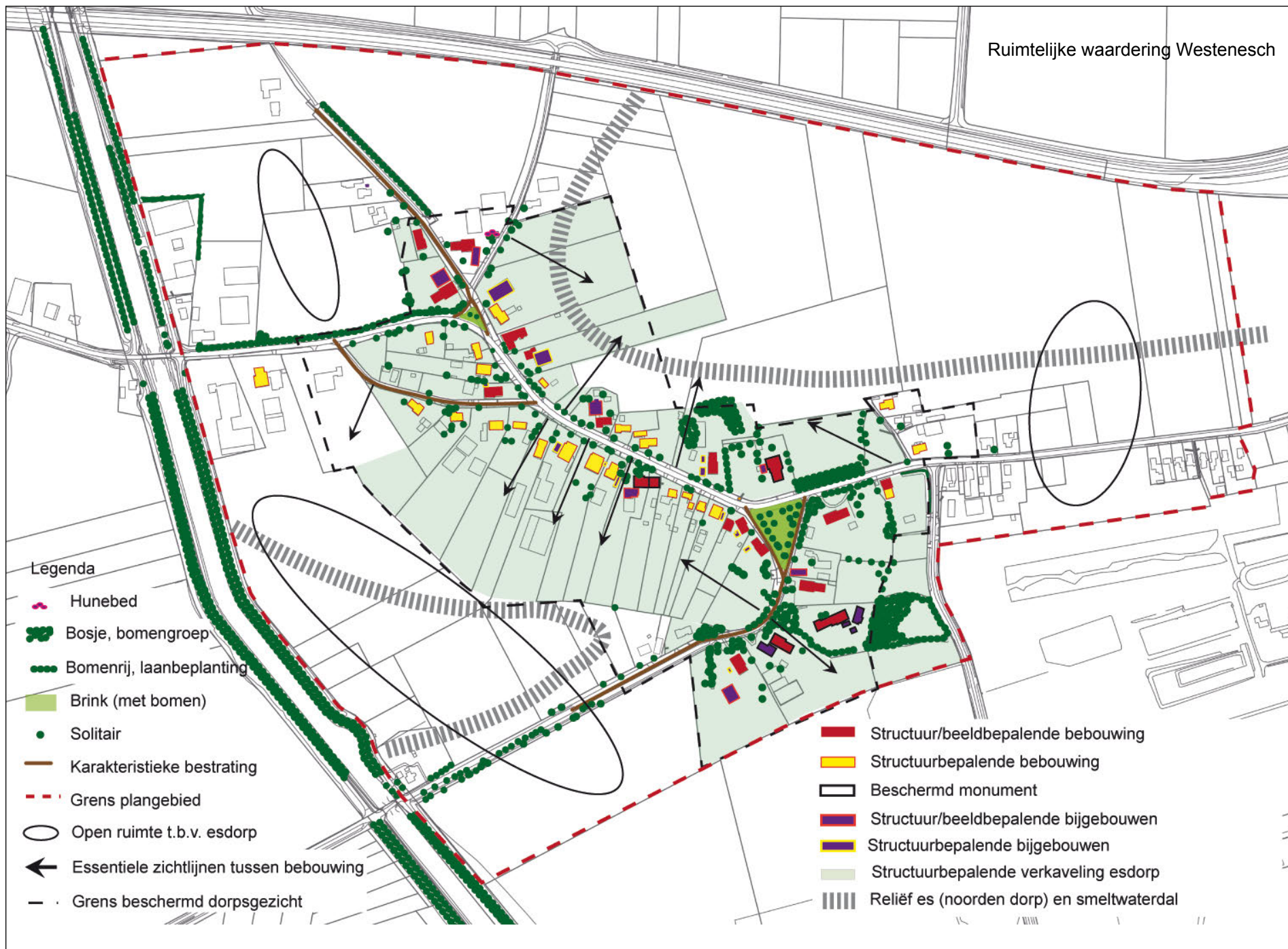
Bij besluit op 17 december 1991 is Westenesch als beschermd dorpsgezicht aangewezen. In de toelichting bij het besluit is de huidige ruimtelijke karakteristiek en te beschermen waarden als volgt geformuleerd:

“De hoofdstructuur van de nederzetting wordt bepaald door een losse bebouwing, met wisselende richting. Deze structuur wordt geaccentueerd door talloze weilandjes, sier- en moestuinen. De opgaande weg- en erfbeplantingen vormen een ruimtelijk contrast met de open omgeving. Het centrale deel van het emmer escomplex is noordoostelijk van de buurschap Westenesch gelegen. Tot op heden wordt het bouwlandcomplex gekenmerkt door een geheel open karakter, vrij van bebouwing en opgaande beplantingen. Ter plaatse is de visuele betrokkenheid op het ‘traditionele’ esdorp ald ‘een onregelmatige beboste enclave, waaronder de ogenschijnlijk ongeordende daken’ optimaal. Het bebouwingspatroon aan weerszijden van de lichtgebogen hoofdstraat, Westenescherstraat, domineert het huidige dorpsgezicht. De Westenescherstraat heeft globaal een zuidoost- noordwestelijk beloop. Aan beide uiteinden ervan vormen de voormalige veedriften

en uitvalswegen een secundaire wegenstructuur van smalle verbindingswegen. Delen ervan, de ‘Kromme Elleboog’ geheel, zijn met keien of flinten bestraat, andere zijn onverhard gebleven. Aan beide zijden van de Westenescherstraat is de agrarische dan wel landelijke woonbebouwing overheersend. Langs de zuidzijde van de weg is sprake van een vrijwel geheel gesloten bebouwingsbeeld van dicht op elkaar geplaatste bebouwing in samenhang met erfbeplantingen. De noordelijke straatzijde heeft een meer open karakter. De bebouwing is er minder dicht, minder uniform gericht en meer gespreid, waardoor er uitzichten op de aangrenzende open esgronden mogelijk zijn. Door de onregelmatige, verspringende rooilijnen zijn verscheidene kleinere, open (erf)ruimten ontstaan. Deze ruimten zijn ingericht met forse boomgroepen. Op meerdere lokaties zijn ze omsloten door bomenrijen en -wallen. Van een brinkachtige ruimte is sprake daar waar de Oosterseweg en Schietbaanweg uitkomen op de hoofdweg. Het is een veelhoekige open brinkruimte. De Heirweg splitst zich nabij de Westenescherstraat in twee secundaire wegen die op de hoofdweg toelopen. De driehoekige, ingesloten ruimte vormt een tweede brinkruimte. deze brink is tamelijk groot, zij het besloten doordat de brinkbeplanting wordt omgeven door zeer hoog opgaande boomgroepen op de erfscheidingen van de aangrenzende boerderijcomplexen. De oudere agrarische bebouwing in Westenesch bepaalt het dorpsgezicht in belangrijke mate. In verscheidene gevallen is de agrarische bedrijfsvoering geheel vervallen ten gunste van de woonfunctie, wat onder andere tot uiting komt in de inrichting van het erf. De oudere boerderijen dateren in hoofdzaak uit de 19e eeuw. In aanleg echter zijn veel hoofdgebouwen 18de-eeuws. Ondanks de vele aanpassingen en meer of minder ingrijpende verbouwingen zijn deze boerderijen representanten van het ‘middenlangdeel’

of ‘Oud-Drentse’ type. De baanderdeuren, die de hoofdingang vormen, zijn zonder uitzondering in het midden van de achtergevels geplaatst. Wel zijn sedert de 19e eeuw de vanouds inspringende baanders vervangen door direct in de achtergevels geplaatste baanderdeuren. In enkele gevallen (woonboerderijen) bestaat de baander thans uit een glaswand. Het overgrote deel van de agrarische bebouwing is met riet gedekt. Het gaat hierbij om een rijke schartering van al dan niet afgewolfde schild- en zadeldaken. Westenesch kent enige kapitale, laat 19e eeuwse boerderijcomplexen. Zij onderscheiden zich van de oudere boerderijen door dwarsgeplaatste woonhuizen voor het bedrijfsgedeelte. Voor het merendeel van de boerderijen en landelijke woonbebouwing geldt dat de huiserven van de weg zijn afgescheiden door duidelijke erfscheidingen, veelal (houten) hekwerken of heggen. De op enkele plaatsen met zorg aangebrachte moderne alternatieven, in siersteen of spoorbiels, contrasteren sterk”.

4.6 Conclusie en ruimtelijke voorwaarden

Het aanwezige reliëf van de Hondsrug zorgt voor een, in het veld over de es zichtbaar, gevarieerd aardkundig en cultuurhistorisch archief. De losse, gevarieerde, bebouwingstructuur waarbij de boerderijen als 'strooigoed' zonder een vaste rooilijn ten opzichte van elkaar staan en waarbij sprake is van open ruimten tussen de boerderijen is tot op de dag van vandaag nog goed herkenbaar. De aanwezige verkaveling rondom, of beter; met name achter, de bebouwing geeft een goed beeld van de historische verkavelingstructuur van het esdorp. Het opgaand groen rondom de losjes gegroepede boerderijen is nog redelijk goed maar de bomenrijen en perceelsrandbegroeiing veel beperkter aanwezig. De huidige solitaire bomen of kleine bomenrijen op een perceelsrand zijn slechts enkele relictten uit een veel groter bestand aan houtopstanden uit het verleden. De brinken, en dan met name de oostelijke brink is zeer herkenbaar en gaaf aanwezig. Al met al zorgt de optelsom van de nog aanwezige reliëf, historische bebouwing-, wegen- en verkavelingstructuur en in mindere mate de groenstructuur voor een grote cultuurhistorische en visueel ruimtelijke samenhang.

Bovengenoemde leidt tot de volgende essentiële ruimtelijke voorwaarden:

- * In aardkundig en cultuurhistorisch opzicht waardevol reliëf rond de nederzetting en dan met name de es en in mindere mate het voormalig smeltwaterdal.
- * Westenesch is een beschermd dorpsgezicht (zie hoofdstuk 4.5 van dit rapport).
- * Bij een 'beschermd monument' dient bij de 'structuur- en beeldbepalende bebouwing en/of bijgebouwen' en de 'structuurbepalende bebouwing en/of bijgebouwen' aangewezen (bij)gebouwen zowel de ligging van de gebouwen ten opzichte van elkaar als ten opzichte van de weg, alsmede de huidige hoofdvorm, die bepaald wordt door de nokhoogte, goothoogten, inhoud en dakvormen te worden gehandhaafd. Bij 'beschermd monument' en 'structuur- en beeldbepalende bebouwing en/of bijgebouwen' dient tevens het huidige of oorspronkelijke uiterlijk, dat wordt bepaald door de authentieke architectuur en het materiaalgebruik, te worden gehandhaafd.
- * Om het esdorp herkenbaar te houden ten opzichte

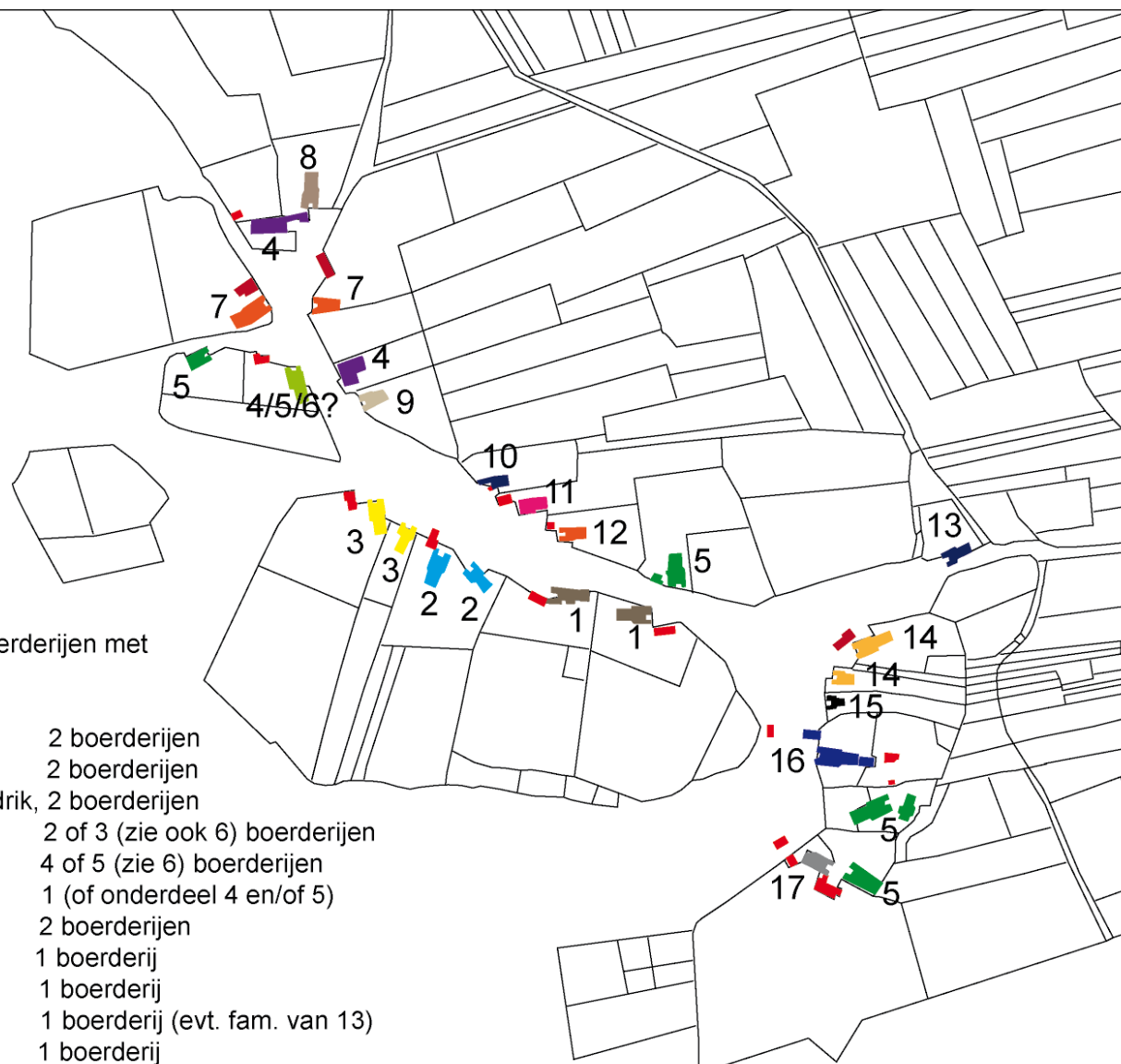
van de bedrijfsmatige gebouwen ten westen en de lintbebouwing ten oosten van het dorp verdient het de aanbeveling om een open ruimte ten opzichte van deze twee andere typen bebouwing te houden.

- * Open ruimten en zichtlijnen tussen de bebouwing.
- * De brinken en brinkachtige ruimten.
- * Opgaand geboomte rondom de bebouwing, op de brink(en) en langs percelen.
- * Besloten kleinschalig karakter door opgaand geboomte, bosjes en perceelsrandbegroeiing.
- * Karakteristieke verkaveling typerend voor een esdorp.
- * De bestaande historische wegenstructuur.
- * De aanwezigheid van een hunebed als beschermd monument.
- * De aanwezigheid van de Bosgeelster als zeldzame plant en hoge natuurwaarden (zie foto pag. 32 voor positie).

Literatuur

- Barends, S., e.a., 2010, *Het Nederlandse landschap. Een historisch-geografische studie*. Uitgeverij Matrijs
- Bazelmans, J. Weerts, H., Meulen M. van der, 2012, *Atlas van Nederland in het Holoceen*. Uitgeverij Bert Bakker.
- Bieleman, J., 1987, *Boeren op het Drentse zand 1600 - 1910*, Hes Uitgevers
- Brongers, J.A., 1973, *1833: Reuvers in Drenthe*, Unieboek Bussum
- Elerie, H. Spek, Th., 2009, *Van Jeruzalem tot Ezelakker*. Uitgeverij Matrijs
- Engelsman, T., 2011, *De Schimmeres en zijn hunebedden*. In: Kroniek. Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. December 2011
- Engelsman, T., *17e eeuwse akkernamen op de Schimmeres*. In: Kroniek. Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. December 2011 (deel 1) en maart 2012 (deel 2).
- Gemeente Emmen ea, 2005, *Emmen in het perspectief van de es, van esdorp naar esstad*. Van Eck en Oosterink
- Gemeente Emmen en Bosch Stabbers, 2008, *Modo udum modo sumum. Ruimtelijke Waardenkaart Emmen*. Emmen
- Gerding, M.A.W., e.a., 1989, *De geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe*, Boom Meppel
- Mensingh, B.J., 2009, *Toen kinderen nog op straat speelden*. Uitgeverij Drenthe Beilen
- Pierik, H.J., Bregman E.P.H., Cohen K.M., 2010, *An integrated approach to reconstruct the Saalien glaciation in the Netherlands and Northwest Germany*, Msc-thesis, UU-in-house-paper.
- Spek, Th., 2004, *Het Drentse esdorpenlandschap*. Stichting Matrijs
- Steekproef De, Archeologisch Onderzoeks- en Adviesbureau, 2006, *Archeologische waarden in de Gemeente Emmen. Een Archeologisch en Historisch onderzoek*. Zuidhorn
- Stichting voor Bodemkartering, 1989, *Bodemkaart van Nederland Schaal 1 : 50.000. Toelichting bij de kaartbladen Emmen Oost en Emmen West 17*, Wageningen
- Versfelt, H.J. 2003, *De Hottingeratlas van Noord- en Oost-Nederland 1773 - 1794*, Groningen
- Werkgroep Brinken, 1981, *Brinkenboek. Een verkenning van de brinken in Drenthe*. Van Gorcum Assen
- Zantingh, S., e.a., 2003, *Westenesch door de eeuwen heen*, Vereniging Dorpsbelangen Westenesch

Bijlage 1: Familienamen en boerderij-
bezit in 1832

Familienaam, voorna(a)m(en), aantal boerderijen met
dezelfde familienaam

1 = Weken,	Wed. + Jan,	2 boerderijen
2 = Schirring,	Jan Yken,	2 boerderijen
3 = Wiggers,	Wed. Jan + wed. Hindrik,	2 boerderijen
4 = Husing,	Jan + Jan,	2 of 3 (zie ook 6) boerderijen
5 = Meijering,	Jan + Willem,	4 of 5 (zie 6) boerderijen
6 = Jan Meijering Husing,		1 (of onderdeel 4 en/of 5)
7 = Strating,	Pieter + Pieter,	2 boerderijen
8 = Nijenhusing,	Jan,	1 boerderij
9 = Jansen,	Erven wed. Koop,	1 boerderij
10 = Smit,	Jan Koops,	1 boerderij (evt. fam. van 13)
11 = Weuringe,	Willem,	1 boerderij
12 = Boer te Westenesch (=marke),		1 boerderij
13 = Koops,	Egbert,	1 boerderij (evt. fam. van 10)
14 = Horring,	Jan + Jan,	2 boerderijen
15 = Diaconie,		1 boerderij
16 = Seuberts,	Hindrik + Hindrik,	2 in 1 boerderij (=2 kad. percelen)
17 = Zegers,	Wed .	1 boerderij

Bron o.a. www.historisch-emma.nl, www.watwaswaar.nl
